



CAERT-THRESOOR

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE KARTOGRAFIE IN NEDERLAND 14e jaargang 1995, nr. 4



Antiquariaat
Het Bisschopshof



Oude Boeken, Prenten en Kaarten

J.W. Kervezee

Lichte Gaard 1
3511 KT Utrecht 030-314093

Nederlandse stads- en dorpsgezichten
Kaarten en plattegronden
Plaatsbeschrijvingen en atlassen
Geïllustreerde boeken



MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030 - 32 13 42

Catalogus op aanvraag

CAERT-THRESOOR

Inhoud 14e jaargang 1995, nr. 4

Kaart als kunst

H.A.M. van der Heijden

77

Kaarten in het Rijksarchief in Noord-Brabant

Fineke te Raai

87

Varia Cartographica

93

Besprekingen

95

Nieuwe Literatuur en Facsimile-uitgaven

99

Inhoud 14e jaargang

100

Redactie

Dr. H.P. Deys, Drs. M.M.Th.L. Hamelers,
Dr. P.C.J. van der Krogt, Drs. A.H. Ruitinga,
J.W.F. Voogt, Drs. D. de Vries
Drs. J.W.H. Werner

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Caert-Thresoor, dhr. J.W.F. Voogt, Universiteit Utrecht,
FRW-Vakgr. Kartografie, Postbus 80.115, 3508 TC
Utrecht.

Aanwijzingen voor auteurs

Op aanvraag verkrijgbaar bij het redactiesecretariaat.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 32,50 per
jaar (vier nummers), buitenland f 55,—. Losse nummers
f 12,50. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen
en bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*,
Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, tel. 0172-
444667, Postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is
slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de
redactie.

Advertentietarieven

hele pagina per nr. f 110,—

halve pagina per nr. f 80,—

1/4 pagina per nr. f 55,—

Bij plaatsing in één jaargang (4 nrs.): wisselende tekst
10% korting; zelfde tekst 15% korting.

ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag:

De Oude Maas bij Dordrecht. Detail van blad No. 7 van
de eerste editie van de Rivierkaart van de Oude en Nieu-
we Merwede, in 11 bladen uitgegeven van 1858-1864 op
de schaal 1:10.000.

Het was een van de eerste Nederlandse kaarten in kleu-
renlithografie, door het Topografisch bureau onder lei-
ding van C.F. Eckstein vervaardigd.

Kaart als kunst

Inleiding

Dit artikel is geschreven in het bewustzijn dat een veel omvattender vraagstuk wordt aangesneden dan hier in dit kort bestek tot zijn recht kan komen. Het kan slechts een 'eerste', zeker niet het 'laatste' woord zijn over een onderwerp dat de beoefenaren en liefhebbers van de historische kartografie ter harte gaat. Het is slechts de bedoeling een probleem duidelijk aan de orde te stellen en te formuleren, niet meer en niet minder. Dat daarbij nuances worden verwaarloosd of miskend is mogelijk, maar het kan in elk geval de discussie bevorderen. Het probleem is dat de plaats die oude kaarten innemen in het geheel van de 'officiële' grafiek zo klein en onbeduidend is dat er alle aanleiding toe bestaat aan hun esthetische waarde, met andere woorden aan de kaart als kunst eens speciale aandacht te besteden. Dit geldt met name voor de kaarten die vóór 1700 verschenen zijn en waarvan de laatste tientallen jaren veel voorbeelden van opvallende schoonheid ontdekt en beschreven zijn. In tegenstelling tot moderne kaarten die uit puur functionele overwegingen worden gemaakt (en dat geldt zeker voor de periode na het in zwang komen van de steendruk, ca. 1820), waren de oude kaarten veelal producten waarin persoonlijke creativiteit een doorslaggevende rol speelde, zozeer zelfs dat zij menigmaal door hun 'persoonlijke noot' herkenbaar zijn. Oude kaarten zijn daarom - en terecht - uit esthetische overwegingen een geliefd verzamelobject geworden evenals prenten van religieuze of historische aard, evenals genre-voorstellingen, landschappen en portretten die wij hier in het algemeen 'beeldende grafiek' zouden kunnen noemen.

Het ontbreken van kaarten in de grafiek

Dat er iets schort aan de positie van de kartografie in de grafiek blijkt al bij de vrij belangrijke kaarten-collecties van het Rijksprentenkabinet te Amsterdam. Wanneer ik enkele jaren geleden inzage vroeg van 'kaarten der Nederlanden', gingen de aanduidingen niet verder dan map 'Nederland algemeen groot' of 'Nederland algemeen klein'; en dat waren mappen uit de collectie Hal-

ma. Kaarten der Nederlanden die zich in de collectie Frederik Muller bevonden waren daarbij niet inbegrepen en moesten afzonderlijk worden opgezocht. Pas in de laatste jaren werd een systematische catalogisering van de collectie Halma (nu beter collectie Ottens genoemd) ter hand genomen en ook die is nog niet geheel afgesloten. En systematische bestudering van het kaartenmateriaal kwam van de kant der kartografisch geïnteresseerden, niet zozeer van de kunsthistorici.

In de literatuur over de grafiek was het niet veel anders. In het werk van Delen¹ komt geen afbeelding van een kaart voor en wordt zelfs geen enkele kaart genoemd. Enigszins laatdunkend merkt hij op: 'la seule partie qui nous intéresse dans ce genre de travaux (= de kartografie, vdH) est l'ornementation, cartouches et motifs décoratifs divers qui nous offrent des exemples nombreux et typiques du stile ornamentale de l'époque' (deel 2, p. 119). Maar verder gaat hij er niet op in. De namen Hondius en Kaerius komen niet voor. Hogenberg wordt alleen genoemd als medewerker aan het *Theatrum* van Ortelius. In Rouzet² worden Hondius, Kaerius en Hogenberg evenmin genoemd. In Thieme-Becker³ krijgt Ortelius vier regels, Mercator negen; bij Hogenberg wordt alleen zijn medewerking aan de atlas van Ortelius *Theatrum Orbis Terrarum* (1570) en aan de stedenatlas *Civitates Orbis Terrarum* (1572-1619) vermeld; bij Jodocus Hondius wordt opgemerkt: 'Vom künstlerischen Standpunkt ist der Stecher Hondius ziemlich unbedeutend'. De zeer begaafde Hessel Gerritsz. die naast een belangrijke kaart-productie de prachtige leeuwekaart met de kop naar het zuiden heeft gegraveerd en rijke cartouches graveerde voor de wandkaarten van Willem Blaeu; Josua van den Ende, een Vlaming wiens naam ook regelmatig genoemd wordt op grote, versierde wandkaarten, zij worden in het *Lexikon der bildenden Künstler* stiefmoederlijk bedeed. Bij Arthur Hind⁴ wordt een halve bladzijde aan kaarten en kaartmateriaal gewijd (p. 124) en wordt Kaerius afgedaan met één regel in een noot. Bij Von Wurzbach⁵ ontbreken Hogenberg, Van den Ende en Ortelius en wordt bij Gerard de Jode zijn kartografische arbeid geheel buiten beschouwing gelaten. Het 'Woordenboek' van Waller⁶ is louter biografisch bedoeld en geeft over de voornaamste kartografen dan ook uitsluitend dergelijke informatie. Bij Hollstein⁷ wordt de kartografische arbeid van Kaerius en Jodocus Hondius zeer onvolledig behandeld. Er worden slechts twee niet zeer belangrijke kaarten afgebeeld. Bij de drie Galle's, Philips, Theodoor en Johan, wordt geen enkele kaart vermeld. Bij Frans Hogenberg komt één kaart voor (de 'Terra Promissionis' van Aitsinger), maar wordt de rest van zijn grote kartografische productie inclusief zijn kaart 'Leo Belgicus' (de allereerste) niet genoemd. Zijn

Mr. Henk A.M. van der Heijden, Leids jurist, gewezen boekuitgever, amateur-beoefenaar van de historische kartografie, speciaal van de vroege Nederlanden en liefhebber van de beeldende kunst.

'Geschichtsblätter' worden wél een vermelding waard geacht. Ortelius en Josua van den Ende zijn in Hollstein niet opgenomen. In deel XXXV wordt de kartografische activiteit van de familie Verbiest zeer onvolledig vermeld. Pas in de delen XXXVIII en XXXIX die in 1991 verschenen, werd voor het eerst een (voor zover mogelijk) volledige beschrijving en afbeelding van de kartografische produktie van Claes Jansz. Visscher en zijn nakomelingen gegeven.

Kaartbeeld en versiering als eenheid

In 1979 heeft de Bayerische Staatsbibliothek in München een tentoonstelling gehouden en een uitvoerige catalogus uitgegeven: *Die Karte als Kunstwerk. Decorative Landkarten aus Mittelalter und Neuzeit*⁸ waarin met opzet de nadruk lag op de mooiste kaarten uit het bibliotheekbezit. De catalogus bevat een keur van afbeeldingen die het kunstzinnige van de kaarten laten zien en in de geschreven toelichting wordt een overzicht gegeven van de kartografische aspecten die nadere kunsthistorische bestudering zouden verdienen. Dit is een grote stap in de richting van een stellingname inzake de plaats der kartografie in de grafiek. In het 'Vorwort' staat dat de kaartcollectie 'bislang etwas im Schatten steht (...) jedoch zu Unrecht' en de 'Einführung' eindigt met de woorden: 'Er wäre an der Zeit daß Kartenliebhaber und Kunsthistoriker dem erheblichen kunstgeschichtlichen Gehalt vieler alten Karten die angemessene Aufmerksamkeit schenken'. Het is verbazingwekkend dat in *Kunst in Kaart* uit 1989⁹ deze belangrijke tentoonstelling en catalogus niet genoemd worden. In *Kunst in Kaart* worden - zoals de ondertitel trouwens preciseert - de 'decoratieve aspecten van de kartografie' belicht en ligt het zwaartepunt duidelijk op het leentje-buur-spelen van de kartografen in hun ornamentiek bij merendeels bekende en erkende tekenaars en grafici. Aan de kaart zelf als kunstwerk is geen hoofdstuk gewijd. Het lijkt mij onjuist de niet-geografische elementen van de oude kaarten los te maken van de kaart in haar geheel, in haar compositie, haar symboliek, haar belettering en haar ornamentatie. Wederzijdse beïnvloeding, het volgen van een traditionele typologie en zelfs nabootsing is er in de kunst altijd geweest. Wanneer deze een reden zouden zijn iets van de 'kunst' uit te sluiten zouden de talrijke prachtige Madonna's en de crucifixen van de Sienese school uit het 15de-eeuwse Italië geen kunst meer zijn. Ze lijken dikwijls op elkaar als twee druppels water, maar zij zijn vrijwel altijd ontroerend mooi. Maar ook wanneer het element van menselijke bewogenheid, het 'human drama' essentieel zou zijn voor de kunst, zou de hoogstaande islamitische kunst, waarin wiskundige en florale elementen bepalend zijn en elk menselijk element bewust is uitgesloten, kunstzinnigheid moeten worden ontzegd. En wie zou de in mathematische, uiterst verfijnde perfectie uitgevoerde letterbladen in het 'Book of Kells' uit het domein van de kunst willen verbannen? Datgene wat algemeen als beeldende kunst (in casu schilderkunst en grafiek) wordt beschouwd is een mysterieus samenvloeien van vele 'interactieve' krachten in de mens: creatieve

oorspronkelijkheid, denkkraft, innerlijke bewogenheid, tekentalent, compositie-vermogen, vakkennis en kleurkeuze respectievelijk -nuancering. Het een van het ander scheiden is onmogelijk en onjuist. Nu eens overheerst het een, dan weer het ander. En de oude kartografen werden door dezelfde krachten en motieven geleid.

Kunst en ambacht

Het is een uitermate moeilijke zaak de kunst en het ambacht in de bloeitijd van de oude kartografie van elkaar te scheiden. Zelfs de grootste meesters uit de Hollandse schildersschool van de 17de eeuw waren ambachtslieden, werden zo beschouwd en navenant betaald. Zij maakten evenals de kartografen deel uit van het Sint-Lucasgilde en wanneer enkelen onder hen maatschappelijk aanzien genoten (anders gezegd in moderne terminologie: als een kunstenaar werden beschouwd) steunde dat meer op de goed gelijkende portretten die zij van rijke burgers of van bekende staatslieden maakten dan op de werken die wij nu als hun meesterstukken beschouwen zoals de 'Nachtwacht', waarover veel discussie ontstond en die naar moderne begrippen onbegrijpelijk laag werd betaald. Er is in de afgelopen periode veel aandacht besteed aan de rol die de kartografie speelde in de schilderkunst van de Gouden Eeuw. James Welu, Barbel Hedinger, Svetlana Alpers en anderen¹⁰ zijn uitvoerig ingegaan op de decoratieve rol die geografische kaarten in de Nederlandse kunst van de 17de eeuw hebben gespeeld. Welu vond zelfs bijna honderd schilderijen waarop een kaart aan de wand is afgebeeld. Maar nooit is de gedachte uitdrukkelijk naar voren gebracht dat de burgers die kaarten niet in hun kamers zouden hebben opgehangen en de schilders ze niet zouden hebben gereproduceerd als ze niet uitgingen van de gedachte dat je even goed een kaart van Claes Jansz. Visscher aan de wand kon hebben als een schilderij van Rembrandt, dat in dezelfde periode tot stand kwam; met andere woorden als ze de kaart niet als kunst hadden beschouwd.

Creatief grafisch vermogen in de kartografie

De vroege kartografen waren meesters in de compositie. Zij onderwierpen het geografisch gegeven aan hun persoonlijke visie op de verdeling en indeling van het vlak, dikwijls met veronachtzaming van de oriëntatie. Zij konden in hun compositie beïnvloed worden door de vorm van het kaartbeeld, door het formaat van het beoogde vel papier, maar zij maakten persoonlijk een keuze die aan het totale beeld van hun ontwerp beantwoordde. En hun stond klaarblijkelijk aanmerkelijk meer voor ogen dan een exact kaartbeeld. De esthetische waardering van de oude kaarten steunt juist op het feit dat er zoveel elementen bijkomen die de kaart boven het geografisch gegeven doen uitstijgen: menselijke figuren, symbolen van handel, oorlog of ambacht, genre-taferelen, cartouches, wapens, landschappen en windrozen. Het feit ook dat vele oude kaarten naast grafische afbeeldingen voorzien zijn van ingevoegde teksten van toelichtende, histo-



1. Flandria / Petrus Kaerius. - Amsterdam, 1612. - 23x31 cm.

rische of educatieve aard wijst er op dat de oude kartografen naar meer streefden dan naar weergave van het geografisch beeld alleen en dat hun kunst - naar analogie van de kunsthistorische term - menigmaal een 'liber pauperum' zou kunnen worden genoemd.

Enkele voorbeelden

Slechts enkele voorbeelden kunnen hier worden aangehaald; zij zijn met talloze andere te vermeerderen. In de krachtig gegraveerde en in haar eenvoud van creativiteit getuigende kaart van Vlaanderen¹¹ (afb. 1) is een noord-noordwest-oriëntatie gevolgd, die het Kaerius mogelijk maakte een harmonische compositie op te bouwen van alle elementen, zowel van kaart als van informatie (titel, schaal, windroos), versiering en belettering. Wij komen op deze kaart nog terug. De noord-oriëntatie was in die dagen volstrekt geen imperatief, hoewel Van Deventer, Mercator en de Italianen vrij consequent aan de noordrichting vasthielden. Het feit dat in de kartografie vrijwel alle varianten van oriëntatie worden teruggevonden wijst erop dat de kaartmakers een bewuste keuze deden op grond van de eisen die zij aan de compositie stelden. Ook de kaart van het graafschap Holland van Petrus Kaerius van 1610¹² (afb. 2) is een goed voor-

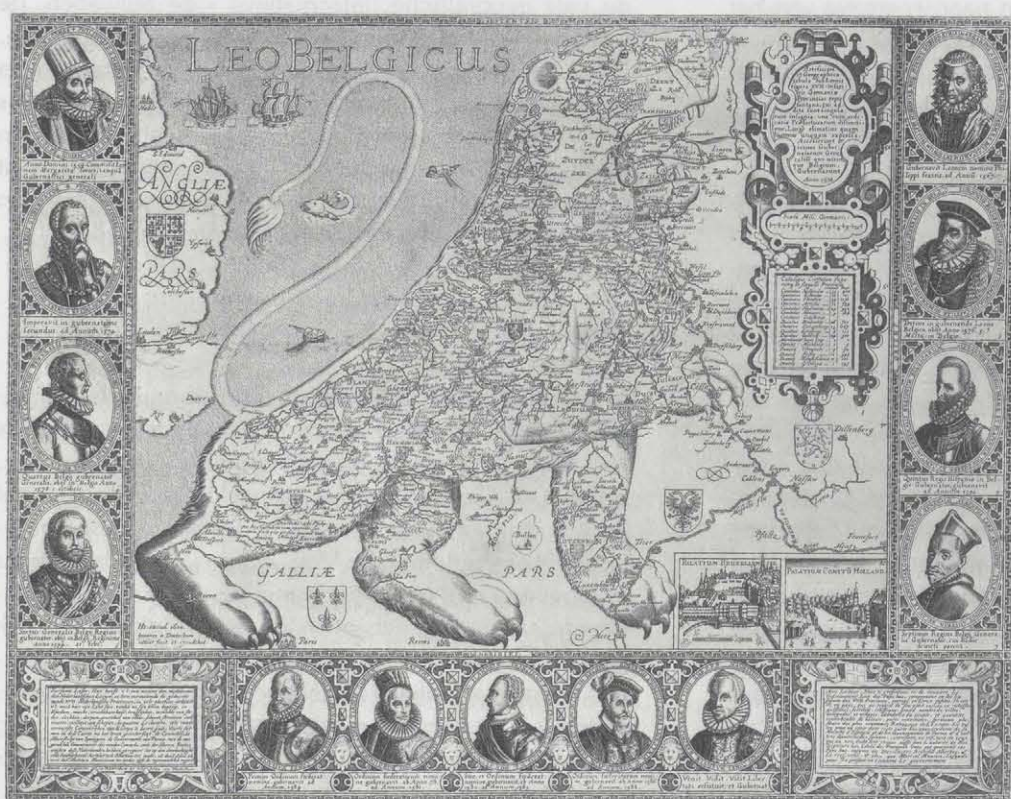
beeld van een bewonderenswaardige samenstelling van de vele geografische, informatieve - de zeilwagen, de wapens, de schalen - en decoratieve elementen - steden, landschappen, binnenhuistaferelen - in een ditmaal bijna strak westelijke oriëntatie. Het is duidelijk dat Kaerius met deze oriëntatie een bewuste keuze heeft gemaakt en ruimte schiep voor de opbouw van alle elementen in dit prachtige geheel. Hier de kaart van de rest te willen scheiden is een onrecht de kunstenaar aangedaan.

Cartouche en schrift

In de ontwikkeling van de cartouche als omlijsting van titel, legenda, schaal of opdracht hebben kartografen als Mercator, De Jode, Jodocus Hondius, Van Doetecum, Kaerius en Visscher een rol gespeeld die weliswaar niet los kan worden gezien van de modellen die door Cornelis Floris of Vredeman de Vries waren voorgesteld, maar zij bereikten met name in de met de droge naald gegraveerde cartouches een hoog en oorspronkelijk artistiek niveau. De kunsthistorische ontwikkeling van de cartouche in de kartografie, van het strenge rolwerk in de vroege Floris-stijl (zie bijvoorbeeld op afb. 3) tot het uitbundig naturalisme van de barok (afb. 4) en van het rococo, is beslist een verwaarloosd thema en vraagt aparte bestu-



2. Comitatus Hollandia (...) / Pieter vanden Keere. - Amsterdam, 1610. - 43.5x56 cm (Maritiem Museum Prins Hendrik, Rotterdam)



3 Leo Belgicus / Johan van Dueticum jr. - Rotterdam, 1598 - 43x55 cm.



4. Cartouche uit Italia / Hessel Gerritsz. - Amsterdam, 1617 (Collectie Bodel Nijenhuis, Leiden).

dering en beschrijving. De hierboven genoemde Vlaanderen-kaart van Kaerius levert nog een ander voorbeeld van creatief grafisch vermogen op: de belettering en met nadruk die van de versierende calligrafie. De plaatsnamen zijn in een elegant cursief geschreven, onder invloed van de 'italiques' die Mercator heeft voorgesteld in zijn boek *Literarum Latinarum quas Italicas cursoriasque vocant scribendarum ratio* (Leuven, 1540) en die vrijwel algemene navolging vonden.¹³ Ook de calligrafie heeft in de kunstgeschiedenis na een periode van betrekkelijke veronachtzaming in de laatste jaren aan kunstzinnige waardering en bestudering gewonnen. Er zijn in de kartografie honderden voorbeelden te vinden van calligrafisch talent, zoals hier het 'Maris Germanici Pars', 'Hannoniae Pars' en 'Artesiae Pars' op de kaart van Kaerius.

De sierrand als artistiek speelveld

De gedachte om de esthetische aantrekkelijkheid van kaarten te verhogen en de kunstenaar nieuwe gelegenheid te geven zijn creativiteit uit te leven was het met een sierrand omringen van het kaartbeeld. Het was een idee van de Vlamingen Hondius en Kaerius op het einde van de 16de eeuw en het vond gereede ingang. De gevolgen waren van groot kunsthistorisch belang, want uit de omrandingen bleek hoezeer de kartografen, niettegenstaande hun beperkte ambachtelijke opdracht tot het maken van zo juist mogelijke geografische kaartbeelden, het niet konden laten hun kunstenaarschap in allerlei richtingen

uit te leven: portretten, klederdrachten, stadsgezichten, natuurfaserelen, wapens, mythologische en allegorische toespelingen en zelfs feiten uit het dagelijks leven, of sensationele gebeurtenissen zoals het experiment met de zeilwagen en de ijszeilboot van Simon Stevin. Dit alles is op de Holland-kaart van Petrus Kaerius (afb. 2) te vinden. De kartografische 'rand' werd het artistieke speelveld van onze bekwame kaartmakers. De vroege leeuwekaart van Van Doetecum van 1598, later door Claes Jansz. Visscher in 1650 heruitgegeven (afb. 3), is een schoolvoorbeeld van kartografische graveerkunst, zowel in de kaart als leeuw als in de ragfijne filigraan-kaders rond de portretten, de rolwerk-cartouches en de mooie belettering. Geliefd was ook de combinatie van ruitfiguren en klederdrachten met stadsaanzichten en wapens, waarin in het bijzonder Kaerius en Blaeu uitmuntten. De wandkaart van Petrus Kaerius die bijna vier eeuwen alleen bekend was uit een inventarisbeschrijving, doch die enkele jaren geleden in een gaaf ongekleurd exemplaar werd aangetroffen, geeft daarvan een getuigenis die aan duidelijkheid niets te wensen overlaat: cartouches, windrozen, personen, schepen, wapens, klederdrachten, stadsaanzichten, calligrafische belettering en zelfs een reeks levendige historische prenten aan de voet worden in één grote compositie samengevat. Bij het zien van een dergelijke kaart is het beter te begrijpen dat een man als Jan Vermeer de grote kaart van de Nederlanden van Van Doetecum¹⁴ op de achtergrond van zijn schilderij 'De Schilder in zijn Atelier', ook wel genoemd 'Allegorie van de Schilderkunst'¹⁵ heeft afgebeeld. Op



5. Fragment uit Nova et accurata Geographica Descriptio Inferioris Germaniae (...) / opera Petri Kaerii. - Amsterdam, 1607 - 12 bladen - 116x144 cm (Bitburg, coll. Niewodniczanski).

de wandkaart van Kaerius zijn de grafische 'hoogstandjes' zo talrijk, dat men bijna niet weet waar te beginnen. De kaart zelf is welhaast van ondergeschikte betekenis geworden. Zij is trouwens weinig origineel. Zij vertoont een sprekende gelijkenis met de grote wandkaart van de Nederlanden van Johan Baptist Vrients van 1605¹⁶ die misschien van Philips Galle afkomstig is uit het jaar 1578. Maar Kaerius heeft de kaart in een compositie van sierelementen gevat waarbij de decoratie van Vrients maar povertjes afsteekt. De west-noordwest-oriëntatie gaf Kaerius de gelegenheid de zee te vullen met bewogen geëtste taferelen rondom Neptunus, die gezeten in een zeeschelp met raderen in volle draf wordt meegesleurd door steigerende paarden. Een hele vloot driemasters met hun kanongebulder en vervaarlijk dreigende zeemonsters jagen de paarden op. Het gaat zo hard dat de haren van Neptunus en van de begeleidende ne-reïden strak in de wind staan (afb. 5). Het lijkt wel of Kaerius in deze kaart alle elementen van zijn grafisch kunnen heeft willen laten zien: maar liefst vijf cartouches, alle wapens van de XVII Provinciën, alle bevolkingsgroepen in hun klederdrachten, een groot aantal stadsaanzichten en tenslotte de zes historische prenten, waarvan de voorbeelden die Kaerius heeft gevolgd wel-

iswaar meestendeels bekend zijn, maar die toch van groot grafisch vermogen getuigen. Het verbluffende van deze taferelen is overigens dat zij alle gewijd zijn aan keizer Karel V die al vijftig jaar dood was. Dat hij op deze feestkaart (want dat is zij; de besprekingen voor het Bestand waren begonnen en de Republiek haalde verlicht adem) gememoreerd werd in Amsterdam door een voor de Spaanse tirannie gevluchte Vlaming, werpt een ander licht op de beoordeling van de keizer dan die wij uit onze geschiedenisboeken kennen. Dit hoge niveau van grafisch kunnen geldt overigens niet alleen voor de kartografie uit de Nederlandse Gouden Eeuw. In 1539 sneden Venetiaanse graveurs in hout een kaart van Scandinavië die door de om geloofsredenen uit Zweden gevluchte geestelijke Olaus Magnus was getekend (op grond van gegevens van zijn broer, de Zweedse bisschop Johannes Magnus) en door hem meegenomen naar Italië. De kaart zelf was sensationeel, omdat de Italianen zich in die jaren helemaal niet konden voorstellen hoe Scandinavië eruit zag en er in elk geval een geheel verwrongen beeld van hadden. Zij waren er begrijpelijkerwijze op gebrand zich dit nieuwe kaartbeeld toe te eigenen. Venetië en Rome gaven in die tijd in de kartografie de toon aan. Het is een grote kaart¹⁷ en als er één voor-



6. Fragment uit Carta marina (...) / Olaus Magnus - Venetië, 1539 - 46x87 cm.

beeld te bedenken is dat kaartbeeld en versiering onafscheidelijk zijn, is het hier. De hele kaart is gevuld met taferelen van allerlei aard (afb. 6), met zekere hand raffijn gesneden en uit het leven gegrepen. Of het nu de robbejacht of de sledevaart over de Botnische Golf, de soldaten op mars, de jagers met hun wild, de schaatsenrijders, de ambachtslieden, de koningen of de wapens betreft, de gehele kaart is één groot feest van grafische creativiteit. Geografisch gegeven en versiering zijn hier in een en hetzelfde grafisch weefpatroon samengevat in een waarlijk kunstzinnige kaart. In 1552 verscheen in Zürich een atlas van Zwitserland¹⁸ - tot nu toe de eerste bekende nationale atlas in Europa - waarvan de kaarten ontleend waren aan een boek van Johann Stumpf.¹⁹ In dit boek komen kaarten voor en met name die van Europa in zuid-oriëntatie en van Frankrijk, in houtsnede, die in het kader van de Duitse traditie van houtsnede-kaarten een bijzondere plaats innemen. Overal dwars door de kaart heen heeft de onbekende houtsnijder cartouches, taferelen, schepen, zeemonsters en banderoles gesneden van een zwierigheid en verfijning zoals die zelden in een houtsnede worden aangetroffen. Ook hier zijn kaart, zee en decoratie onafscheidelijk. Hier is een grafisch kunstenaar aan het werk geweest. De decoratieve elementen zijn bovendien origineler dan het kaartbeeld zelf. Dit is zichtbaar geïnspireerd op de Europa-kaart van Sebastian Münster in zijn *Cosmographie* van 1544. Maar dit aan een ander ontleende kaartbeeld werd door de maker van deze houtsnede op oorspronkelijke, talentvolle wijze herschapen. Ook de grote Europa-kaart in houtsnede van Caspar Vopel van 1555 in twaalf bladen met haar prachtige cartouches, koningsfiguren, wapens, schepen en versierde randen²⁰ mag een hoogtepunt van grafisch kunnen genoemd worden. En tenslotte mogen niet onvermeld blijven de schitterende met de hand getekende en geschilderde portulaan-kaarten waarin vooral de Portugezen een indrukwekkend hoog kunstzinnig peil hebben bereikt. Ook bij kaarten als deze kan bezwaarlijk sprake zijn van de ietwat laatdunkende woorden van Delen 'la seule partie qui nous intéresse dans ce genre de travaux ...'.

Conclusie

Natuurlijk waren niet alle kartografen kunstenaars zoals ook vele schilders en graveurs niet tot de kunstenaars mogen worden gerekend. Maar wanneer wij het werk van Jacob van Deventer ter hand nemen, zijn prachtige wandkaart van het Hertogdom Gelder in de Herzog Augustbibliothek te Wolfenbüttel, zijn tientallen met de hand getekende en subtiel geschilderde stadskarten; wanneer wij het werk van Mercator in zijn Europa-kaart van 1554, van Ortelius, van De Jode, van de Van Doetecums, Jodocus Hondius senior, Petrus Kaerius, Willem Blaeu en Claes Jansz. Visscher - om een paar van de voornaamsten te noemen - aan het oog voorbij laten gaan, is het duidelijk dat zij in de niet te scheiden combinatie van hun geografische en ornamentale grafiek een niveau hebben bereikt dat voor de arbeid van hun collegae-graveurs uit de 16de en 17de eeuw, zoals Hendrik Goltzius, Jan Wiericx, Coecke van Aalst, Luc. Vorsterman, Corn. van Oostzanen, Van der Borch en zelfs van Lucas van Leiden niet behoeft onder te doen. Het lijkt mij een niet te handhaven anomalie dat het werk van de grootste kartografen van Europa in de kunstgeschiedenis niet als zodanig aan de orde is gesteld en dat het verzamelen van oude kaarten en de wetenschappelijke bestudering van alle aspecten daarvan - zoals eens in een academische kring werd verklaard - gelijk zou staan met 'postzegels verzamelen'. De kartografie verdient in de kunstgeschiedenis een apart hoofdstuk, zij zou als een eigen categorie prenten moeten worden beschouwd en als zodanig op het raakvlak van de geografie, de geschiedenis en de kunstgeschiedenis wetenschappelijk worden bestudeerd. Vandaar dit kort pleidooi voor de kaart als kunst, als onderdeel van de grafiek.

NOTEN

1. A.J. Delen, *Histoire de la Gravure dans les anciens Pays Bas et dans les provinces Belges des origines jusqu'à la fin du XVIIIème siècle*. Antwerpen; 's-Gravenhage, 1924-1935.
2. Anne Rouzet, *Dictionnaire des imprimeurs, libraires et éditeurs des XVe et XVIe siècles dans les limites géographiques de la Belgique actuelle*. Nieuwkoop, 1975.
3. U. Thieme en F. Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*. Leipzig, 1907-1947, 37 delen.
4. Arthur M. Hind, *A History of engraving & etching (...)*. London [etc.], 1923.
5. A. von Wurzbach, *Niederländisches Künstlerlexikon*. Amsterdam, 1974.
6. F.G. Waller, *Biografisch Woordenboek van Noord-Nederlandsche graveurs*. Den Haag, 1938.
7. Hollstein's *Dutch & Flemish etchings, engravings and woodcuts, 1450-1700*. Amsterdam; Roosendaal, 1949-...
8. *Die Karte als Kunstwerk. Decorative Landkarten aus Mittelalter und Neuzeit*. Unterscheidheim, 1979.
9. J.F. Heybroek en Marijn Schapelhouman e.a., *Kunst in Kaart*. Utrecht, 1989.
10. James Welu, *Vermeer and Cartography*. Boston, 1977; Barbel Hedinger, *Karten in Bildern: zur Ikonographie der Wandkarten in Holländischen Interieurgemälden des*

- siebzehnten Jahrhunderts. Hildesheim [etc.], 1986; Svetlana Alpers, The Mapping impulse in Dutch Art. In: *The Art of Describing: Dutch Art in the Seventeenth Century*. Chicago, 1983; David Woodward e.a. *Art and cartography*, Chicago [etc.], 1987; J.B. Krygier, Cartography as an art and a science. In: *Cartographic Journal* (32)1995.
11. 'Flandria', Petrus Kaerius caelavit. In: Lowijs Guicciardijn, *Beschrijving van alle de Nederlanden (...)*. Amsterdam, 1612.
 12. 'Comitatus Hollandia TGraefschap Hollandt', Pieter van den Keere, Amsterdam, 1610.
 13. Zie daarover A. S. Osley, *A Monograph on the lettering of maps (...)*. London, 1969.
 14. Herdruk door Nicolas Ioannes Piscator (Claes Jansz. Vischer) 1636, 9 bladen, 111x153 cm van de oorspronkelijke editie door J. van Doetecum, 1594.
 15. Wenen, Kunsthistorisches Museum.
 16. 'Nova et emendata totius Belgii (...) Geographica Descriptio', Joh. Bapt. Vrients, Antwerpen, 1605, 12 bladen, 130,8x160,8 cm, herdruk van eerste editie waarschijnlijk door Philips Galle 1578.
 17. 'Carta Marina et Descriptio septentrionalium Terrarum (...)', Anno Dni 1539, Venetia, 46x87 cm; slechts twee exemplaren bekend: Uppsala, Universiteitsbibliothek en München, Bayerische Staatsbibliothek.
 18. *Landtafeln: hierin findest du lieber Läser schöner recht und wohlgemachter Landtaflen XII (...)*. Zürich, 1552.
 19. Johan Stumpf, *Gemeiner loblicher Eydenossenschaft Stetten Lander und Volckern chronikwürdiger thaaten Beschreibung*. Zürich, 1548.
 20. 'Europae primae et potissimae tertiae partis recens Descriptio', Caspare Vopelii Medebach Mathematico auctore, 12 bladen, 93 x134 cm; van de eerste editie 1555 geen exemplaar bekend; herdrukt bij Bernard van den Putte in Antwerpen, 1566. Paris, Bibliothèque Nationale.

SUMMARY

The map as art

Art-history and particularly graphic art have given scant attention to the historical cartography. This applies both to the graphic collections and to studies on the subject. Of late, with regard to this want some improvement is perceptible. Art-historians, however, still occupy themselves mainly with the decorative adornments which the old cartographers have added to their maps. Hardly any attention is paid to the entire map as an object of art. This article pleads for the historical cartography as being a valid display of art and an acknowledged sector of the graphic art in particular. In other words a pleading for the map as an object of fine art.



GERT JAN BESTEBREURTJE

Antiquaar

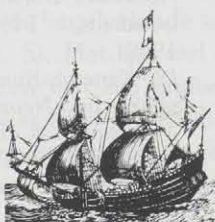
Gespecialiseerd in: *Oude en Zeldzame Boeken*
m.b.t. Reizen en Expedities
Koloniale en Maritime
Geschiedenis
Oost- en West Indië

Catalogi op aanvraag

Wij zijn altijd geïnteresseerd in de aankoop van gehele bibliotheken en enkele stuks van waarde

Brigittenstraat 2
 (Hoek Nieuwegracht 42)
 Postbus 364
 3500 AJ
 Utrecht

Tel. 030-319286
 Fax 030-343362



PAULUS SWAEN

OLD MAPS & PRINTS

PLEASE VISIT OUR BOOTH AT

California Book Fair - L.A. Febr.16-18
 Miami Map Fair - Febr.24-25
 Maastricht TEFAF Antique Fair, March 8-17
 New York Book Fair, April 18-21
 London, IMCoS Mapfair - June 23
 Amsterdam, PAN Antique Fair - October 3-13
 Boston Book Fair - November

or our gallery in

Hofstraat 19 - 5664 HS Geldrop - The Netherlands,
 Tel +31-40-2853571 - Fax +31-40-2854075

or

Belleair Beach, FL 34634, USA
 Fax +1-813-596 8734

By appointment only.

FINE AND RARE MAPS, ATLASES AND GLOBES
 OF ALL PARTS OF THE WORLD.

Urgently require atlases, globes and early maps of the world,
 Western Hemisphere, South East Asia. Decorative Low Countries.

Restauratieatelier Paul Peters



Restaureren en conserveren van:
Prenten en Grafiek
Atlassen
Globes

Drukken: Het facsimileren van oude kaarten

Weverweg 9
6961 KM

Eerbeek

Tel. 08338 - 54466

BELANGRIJKE UITGAVEN OP KARTOGRAFISCH GEBIED

Ph. Allen

Atlas der Atlassen. Kaartenmakers en hun wereldbeeld. Nederlandse bewerking: Peter van der Krogt Rijk geïllustreerd. 160 p.

ISBN 90 6194 168 7 f 99,-

Covens & Mortier

Stock catalogues of maps and atlases. The 'Catalogus van verscheyde koopere platen' of the heirs of Pieter Mortier's widow (1721) and the 'Catalogue nouveau des cartes géographiques' of Covens & Mortier (1763). A facsimile edition with an introduction by Dr Peter van der Krogt. 141 p.

ISBN 90 6194 098 2 f 159,-

Marcel Destombes (1905-1983)

Contributions sélectionnées à l'histoire de la cartographie et des instruments scientifiques. Selected contributions to the history of cartography and scientific instruments. Ed. by Günter Schilder, Peter van der Krogt and Steven de Clercq. 592 p.

ISBN 90 6194 485 6 f 318,-

Een bundel met 34 artikelen van Marcel Destombes, een van de belangrijkste geleerden op het terrein van de geschiedenis van de kartografie en wetenschappelijke instrumenten. Hij verrichtte met name pionierswerk op het gebied van de Nederlandse kartografie. Bevat tevens een biografie en een uitgebreide bibliografie.

C. Koeman

Miscellanea cartographica

Contributions to the history of cartography. Ed. by Günter Schilder and Peter van der Krogt. 430 p.

ISBN 90 6194 167 9 f 212,-

Ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van Cornelis Koeman, emeritus hoogleraar kartografie aan de Rijksuniversiteit Utrecht, zijn 21 van zijn artikelen hiervoor geselecteerd. Daarnaast bevat dit boek een uitgebreide bibliografie van zijn werk.

Peter van der Krogt

Globi Neerlandici. The production of globes in the Low Countries. Rijk geïllustreerd. 663 p.

ISBN 90 6194 138 5 f 900,-

Met kartobibliografie van globes vervaardigd in de Nederlanden van ca. 1525-1800.

Peter van der Krogt, Marc Hamelers en Paul van den Brink

Bibliografie van de Geschiedenis van de Kartografie van de Nederlanden. Bibliography of the History of Cartography of the Netherlands. 418 p.

ISBN 90 6194 158 X f 69,50

A. Stimson

The mariner's astrolabe. A survey of known, surviving sea astrolabes. 191 p.

ISBN 90 6194 017 6 f 212,-

Gesneden en gedrukt in de Kalverstraat

De kaarten- en atlassendrukkerij in Amsterdam tot in de 19e eeuw.

Red. Paul van den Brink en Jan Werner. 112 p.

ISBN 90 6194 387 6 f 75,-

In de Gekroonde Lootsman

Het kaarten-, boekuitgevers- en instrumentenmakershuis Van Keulen te Amsterdam 1680 - 1885.

Onder redactie van E.O. van Keulen, W.F.J. Mörzer Bruyns en E.K. Spits. 104 p.

ISBN 90 6194 397 3 f 75,-

Kaarten met geschiedenis 1550-1800

Een selectie van oude getekende kaarten van Nederland uit de Collectie Bodel Nijenhuis.

Onder redactie van D. de Vries. 123 p.

ISBN 90 6194 377 9 f 75,-

Kunst in kaart

Decoratieve aspecten van de cartografie.

Eindred.: J.F. Heijbroek en M. Schapelhouman. 131 p.

ISBN 90 6194 407 4 f 75,-

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever.
Fondscatalogus wordt op aanvraag toegezonden.

Kaarten in het Rijksarchief in Noord-Brabant

1. Inleiding

Net als de meeste andere rijksarchieven beheert het Rijksarchief in Noord-Brabant kaarten en kaarten: kaarten die verzameld zijn en kaarten die onderdeel zijn van een archief. Aanvankelijk werden de kaarten vooral verzameld. Niet alleen door ze aan te kopen of als schenking te aanvaarden, maar ook door ze uit archieven te lichten. Iedere kaart die het Rijksarchief binnenkwam, werd ondergebracht in de Kaarten-, prenten- en tekeningenverzameling, ook de archiefkaarten. Zo'n twintig jaar geleden kwam daarin verandering. Daarbij speelden twee ontwikkelingen een rol. In de eerste plaats groeide het besef dat kaarten niet los gezien kunnen worden van de geschreven stukken waarbij ze behoren. In de tweede plaats veranderde het acquisitiebeleid van het Rijksarchief. Het zag het niet langer als zijn taak om documentatie over de provincie te verzamelen en richtte zich uitsluitend op het verwerven van archieven, waaronder ook kaartenarchieven.

Zowel de verzamelde kaarten als de archiefkaarten komen in dit artikel aan bod. Ik begin, zoals ook het Rijksarchief na zijn oprichting rond 1860 begon, met de verzameling.

2. Kaarten-, prenten- en tekeningenverzameling

In het najaar van 1902 vond in 's-Hertogenbosch een belangrijke veiling plaats van kunstvoorwerpen en historische objecten.¹ Deze waren afkomstig uit de kastelen Heeswijk en De Nemelaer en werden nagelaten door Donat Th.A. baron van den Bogaerde van Terbrugge. Onder de te veilen stukken bevond zich een prachtige collectie van bijna 4.000 kaarten, plattegronden, tekeningen en prenten van Noord-Brabant, verdeeld over twaalf portefeuilles. Voor deze 'Topografische Atlas van Brabant' bestond grote belangstelling en twee Noordbrabantse instellingen, het Rijksarchief en het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, besloten hun krachten te bundelen en gezamenlijk te bieden op een aantal portefeuilles. Tevoren werden afspraken gemaakt over de verdeling van de inhoud daarvan: het Rijksarchief kreeg de eerste keus uit de kaarten en plattegronden, het Genootschap uit de rest.

Het is nooit precies vastgesteld hoeveel bladen uiteindelijk in het bezit van het Rijksarchief kwamen, maar het moeten er meer dan vijfhonderd zijn geweest. Dat bete-

kende een aanzienlijke uitbreiding van de bestaande verzameling die op dat moment ongeveer tweehonderd bladen besloeg. Mede door het inhoudelijke belang van deze aankoop kan hij beschouwd worden als de basis van de huidige verzameling. Die beslaat momenteel zo'n 3.300 bladen, waarvan circa 2.000 kaarten en plattegronden, ruim 300 technische tekeningen en ongeveer 800 topografie-afbeeldingen en historieprenten.

2.1 Gedrukte kaarten

Het grootste deel (ongeveer 1.500 bladen) van de kaarten en plattegronden is gedrukt en dateert uit de periode 1631-1970, met het accent op de achttiende en negentiende eeuw. Hoewel Noord-Brabant het geografisch zwaartepunt van de collectie is, zijn er juist onder de gedrukte kaarten vele die betrekking hebben op een groter gebied. Zo zijn er ongeveer 700 kaartbladen van (delen van) Nederland. Onder deze laatste neemt de rivierkartering een belangrijke plaats in. Behalve losse topografische en thematische kaarten van Nederland zijn er verschillende meerbladige kaarten in de collectie. Een daarvan is een eerste editie (1809-1813) van de kaart van Kraijenhoff, inclusief bladwijzer en met het bijzondere titelblad *Chorographische Kaart van Holland vereenigd met het Fransche Rijk*.²

De collectie bevat, voor zover op dit moment bekend, geen complete wandkaarten van vóór het einde van de 18de eeuw. Wel zijn er twee losse bladen (de Meierij van 's-Hertogenbosch en de Baronie van Breda) en het titelblad van de grote wandkaart van Brabant van Roman-Visscher uit 1661. Onder de titel *Ducatus Brabantiae Nova Delineatio Per Nicolaum I. Visscherum* is een los strookje geplakt met de naam van Zacharias Roman.

2.2 Manuscriptkaarten

De circa 500 manuscriptkaarten uit de verzameling betreffen vrijwel alle het huidige Noord-Brabant of delen ervan. Ze dateren uit de periode 1564-1964. Het zijn in het algemeen militaire kaarten en kaarten, vervaardigd in verband met de grondboekhouding of geschillen over grond. Hoewel ze deel uitmaken van de collectie zijn het in feite archiefkaarten. Zoveel mogelijk wordt geprobeerd deze weer in verband te brengen met het archief waartoe ze behoren. Dat valt niet altijd mee, vooral niet bij de kaarten die door aankoop of schenking in de verzameling zijn terecht gekomen. Deze behoren namelijk slechts zelden bij archieven die het Rijksarchief beheert. Onder de militaire kaarten neemt de bekende Hattingaatlas van Staats-Brabant met zijn 137 bladen een belangrijke plaats in. Daarnaast zijn er vooral vestingkaarten. Ook bevindt zich in het depot een interessante, maar nog niet nauwkeurig onderzochte, anonieme kaart van

F.H. te Raai is sinds 1989 als archivist en kaartbeheerder werkzaam bij het Rijksarchief Noord-Brabant.



Kaart van de Ruigenhilse polder bij Willemstad door Jan Symonsz., 1564 (RANB, Kaartenverzameling inv.nr. 289).

het grensgebied van Nederland en België. Op het eerste gezicht lijkt het een tweede exemplaar van de kaart in zeventien bladen die in opdracht van de Raad van State door de extra-ordinaris ingenieurs F.L. van der Meer en F.G. Mesmer in 1786 werd vervaardigd ten behoeve van het vaststellen van de grenzen van Staats-Brabant, maar er zijn verschillen.³ Wellicht kunnen de bijbehorende stukken gevonden worden nu de defensiearchieven van het Rijksarchief opnieuw geïnventariseerd zijn. Een groot gedeelte van de overige manuscriptkaarten heeft betrekking op nieuw bedijkt land in het westen van Noord-Brabant. Dat geldt ook voor de oudste kaart uit de collectie. Dit is een zeer vroege kaart van de Ruigenhilse polder, daterend uit 1564, het jaar waarin men begon met de bedijking. Hij is vervaardigd door de Gastelse landmeter Jan Symonsz. (ca 1538-ca 1610). Op de kaart staan de afmetingen van de percelen en de namen

van de eigenaars vermeld. De kaart is een bruikleen van de gemeente Zierikzee en maakt sinds 1968 deel uit van de verzameling.

Naar verhouding bevinden zich weinig manuscriptkaarten van de Buxtelse landmeter Hendrik Verhees (1744-1813) in het Rijksarchief. Het zijn er maar drie, die overigens wel Verhees' veelzijdigheid aangeven. Er is een plankkaart uit 1805 voor de aanleg van een straatweg tussen Helvoirt en Vught, met daarop drie mogelijke trajecten ingetekend. Van de Heerlijkheden Tilburg, Goirle en Riel is er een grote (1,3x1,7 m), ongedateerde figuratieve kaart, waarop alle gehuchten, buurten, rivieren, wegen en grensscheidingen staan aangeduid. Tenslotte is er een kaart in drie bladen van de rivier de Aa, met bijbehorende profielen van waterpassing. Verhees maakte deze kaart in 1806/1807 in zijn hoedanigheid van directeur van de verdiepijngswerkzaamheden van de rivier de

Aa. Waarschijnlijk hoort deze laatste kaart thuis in de archieven van de gewestelijke overheid, de zogenaamde Bestuursarchieven (1795-1811), maar de bijbehorende stukken zijn nog niet gevonden.

3. Archiefkaarten in overheidsarchieven

De kaarten en tekeningen uit overheidsarchieven in het Rijksarchief dateren, net als de meeste overheidsarchieven zelf, voornamelijk van ná 1795. Dat heeft te maken met de bijzondere bestuurlijke geschiedenis van wat nu de provincie Noord-Brabant is. Het grondgebied van deze provincie behoorde vóór de Tachtigjarige Oorlog tot het Hertogdom Brabant en werd bestuurd vanuit Brussel. Na de Vrede van Münster in 1648 werd een groot deel van het huidige Noord-Brabant vanuit Den Haag geregeerd door de Staten-Generaal. De bestuursarchieven, ook voor zover ze betrekking hebben op Noord-Brabant, zijn te vinden in Brussel en Den Haag. Die uit de periode vóór 1576, voor zover bewaard, in het Algemeen Rijksarchief in Brussel, die van ná 1648 in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag en die uit de periode 1576-1648 deels in Brussel en deels in Den Haag. Dat geldt ook voor de kaarten.

De kaarten uit overheidsarchieven die wel in het Rijksarchief aanwezig zijn, bevinden zich in een viertal fondsen. Aan de hand van deze kaarten is een goed beeld te krijgen van de vele veranderingen in het landschap die in de negentiende eeuw plaatsvonden, zeker ook in Noord-Brabant.

3.1 Kadaster

De beide series kadastrale kaarten die het Rijksarchief beheert, bieden momentopnamen van het negentiende-eeuwse landschap. In de eerste plaats zijn er, net als in de andere rijksarchieven, de minuutplannen uit 1832. Een betrekkelijk groot deel van deze kaarten, bijna een zesde, dateert nog uit de Franse tijd.

Een aanvulling op dit kaartenbestand is te vinden in de archieven van het Provinciaal Bestuur 1814-1920. Daarin bevinden zich vele stukken met betrekking tot de inrichting van het kadaster, onder andere een complete set zogenaamde atlanten van grenspercelen.⁴ Hierin staan alle percelen afgebeeld die de begrenzing vormen van de verschillende gemeenten. Ook zijn in deze archieven interessante gegevens te vinden over de landmeters die in dienst waren bij het Kadaster. Zo zijn er beoordelingsstaten bewaard en is aan de hand van lijsten vrij nauwkeurig na te gaan, tot in de Franse tijd, wanneer de landmeters in dienst kwamen bij het Kadaster.⁵ Deze gegevens bieden een aanvulling op wat Teeling in zijn repertorium over de Noordbrabantse landmeters van het kadaster vermeldt.⁶

De overige kadastrale kaarten die sinds de jaren zestig overgebracht zijn naar het Rijksarchief zijn in 1991 overgedragen aan de gemeente- en streekarchieven in de provincie. Deze kaarten dateren voor het grootste gedeelte uit de jaren zestig van deze eeuw.

Tenslotte bevinden zich in het Rijksarchief de zogenaamde schattingskaarten, kadastrale kaarten die rond 1880 zijn vervaardigd in verband met de invoering van de nieuwe wet op de grondbelasting van 1870. Deze serie

is niet compleet. De kaarten van de belastinggronden Eindhoven en 's-Hertogenbosch zijn aanwezig, die van Breda ontbreken.

3.2 Rijkswaterstaat

Het rijke kaartenbestand van Rijkswaterstaat biedt veel informatie over de veranderingen in de infrastructuur. Dit kaarten- en tekeningenarchief ligt al een paar jaar in de depots van het Rijksarchief en wordt momenteel geïnventariseerd door medewerkers van Rijkswaterstaat. Het bevat vele honderden tekeningen van wegen, wateren en de bijbehorende bruggen, viaducten en tolhuizen. Ook zijn er tekeningen en kaarten van vestingwerken, gemaakt in verband met de ontmanteling ervan aan het eind van de negentiende eeuw.

Het archief maakt een complete indruk. Zo lijken vrijwel alle tekeningen van een belangrijk werk als de verlegging van de Maasmond bewaard te zijn. Dankzij de inventarisatie kwamen ook verrassingen te voorschijn: na een interne oproep van de inventaristoren dook bij de Dienstkring Zuid-Willemsvaart een portefeuille op met 24 prachtige gekleurde kaarten van de Zuid-Willemsvaart tot aan de grens met Limburg. Het zijn vrijwel zeker revisietekeningen die de situatie weergeven van het kanaal direct na de aanleg. De bladen zijn in een uitstekende conditie. Dat kan niet van alle materiaal gezegd worden. Zo is er een set zeer fraaie negentiende-eeuwse situatiekaarten van alle gemeenten van Noord-Brabant, die te lijden heeft gehad van ernstige wateroverlast.

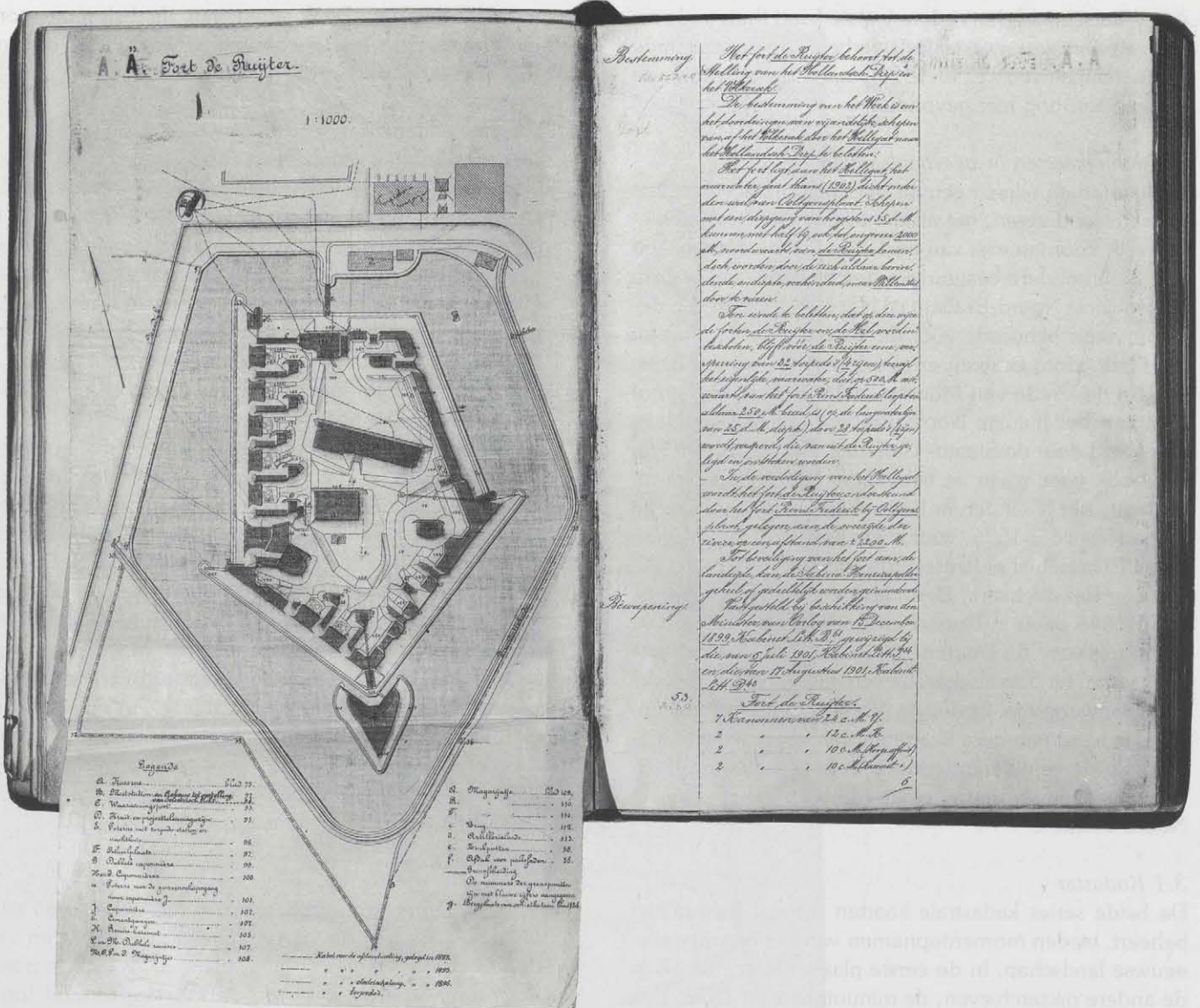
3.3 Dienst der Genie

Wie geïnteresseerd is in kaarten en tekeningen van militaire objecten kan zijn hart ophalen in de archieven van de Dienst der Genie. Daarin bevinden zich de kaarten- en tekeningenarchieven van de Eerstaanwendend Ingenieurs der Genie, werkzaam in de provincie Noord-Brabant. Ook dit bestand wordt op het moment geïnventariseerd. Het bestaat voor een groot gedeelte uit bouwtekeningen, maar bevat ook de nodige kaarten en plattegronden. Deze hebben vooral betrekking op vestingwerken en fortificaties en de daarbij behorende infrastructuur. Hoewel ook het inunderen van laag gelegen gebieden tot de taak der genie behoorde, komen er maar een paar kaarten voor die op dit onderwerp betrekking hebben. Een belangrijke bron in deze archieven vormen de zogenaamde 'registers voor de dienst der genie' die vanaf 1879 werden aangelegd. Hierin werden alle militaire werken in het ressort van een eerstaanwendend ingenieur zo volledig mogelijk in hun onderdelen beschreven en toegelicht aan de hand van kaarten en tekeningen.

3.4 Domeinarchieven

Een overzicht van alle door Rijkswaterstaat en de Dienst der Genie beheerde wateren, (spoor)wegen en militaire objecten kan men vinden in het kaartenbestand van de Dienst der Domeinen. Hierin bevinden zich ook vele tiendkaarten. De meeste domeinkaarten in het Rijksarchief zijn afgeleid van kadastrale kaarten en dateren van na 1860.

Een bijzondere categorie domeinarchieven vormen de



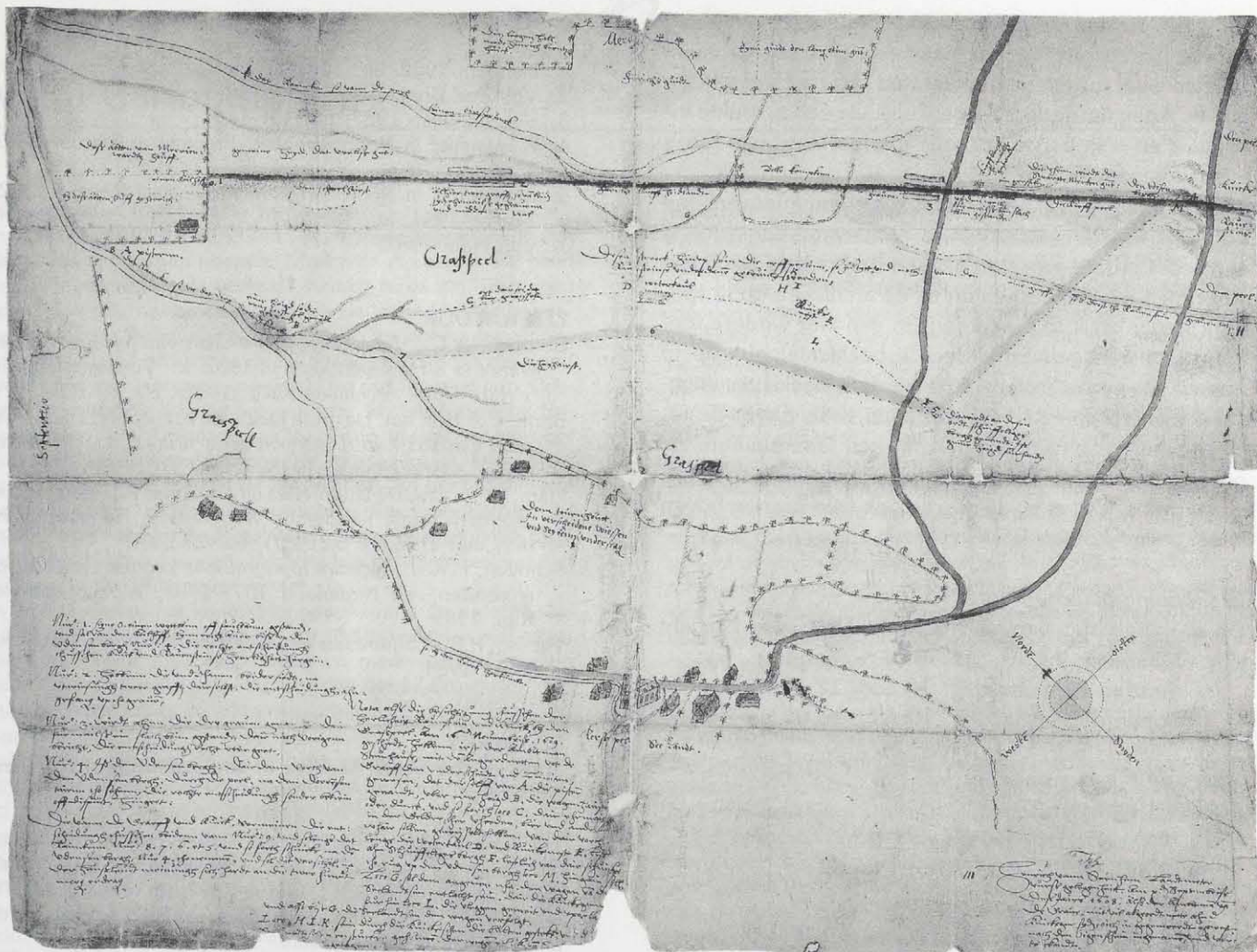
Voormalig Fort de Ruyter bij Willemstad, na 1901; bladzijde uit het Genieregister van fort De Hel, fort De Ruyter en de verdedigingswerken aan de Bovensluis, aangelegd in 1885 (RANB, Dienst der Genie inv. nr. 387)

archieven van de Rentmeesters van Prins Frederik en hun voorgangers en de archieven van de Commissie van Breda. De rentmeesters van Prins Frederik beheerden de domeingoederen uit het voormalige bezit van de Nassaus die deze tweede zoon van Koning Willem I in 1840 kreeg toebedeeld. Deze goederen vervielen na zijn dood in 1861 weer aan de staat. De Commissie van Breda voerde tussen 1799 en 1811 het beheer over de particuliere domeinen waarop de Franse staat aanspraak meende te kunnen maken. In deze beide domeinarchieven bevinden zich veel oudere archiefstukken (al uit het begin van de vijftiende eeuw) die de rentmeesters bij hun werkzaamheden nodig hadden. Het is dan ook niet toevallig dat de paar oudere domeinkaarten en de twee kaartboeken die het Rijksarchief beheert, zich in deze archieven bevinden. Ze dateren uit de periode 1751-1811 en hebben vooral betrekking op dijken, gorzen, grienden en polders in het westen van Noord-Brabant. Hun aantal is een fractie van de hoeveelheid kaarten die blijkens eigentijdse inventarissen bij deze beide archieven be-

hoord hebben. Een kleine steekproef, waarbij enkele beschrijvingen uit deze inventarissen werden vergeleken met beschrijvingen uit de inventaris van de Collectie Hingman van het Algemeen Rijksarchief, doet vermoeden dat deze kaarten zich, voor zover bewaard, in Den Haag bevinden.

3.5 Andere overheidsarchieven

Vast en zeker zijn er in het Rijksarchief meer kaarten in overheidsarchieven te vinden dan ik hierboven heb genoemd. Deze zijn echter niet zo direct op te sporen, daar ze zich vaak in series correspondentie bevinden. Tot nog toe is dit soort kaarten alleen bij toeval aangetroffen, vaak klein opgevouwen tussen andere stukken. Dat was bijvoorbeeld het geval met een kaart van de Graspeel bij het Noordbrabantse Zeeland. Deze kaart werd in 1608 vervaardigd door de landmeter Henrich van Steenhem uit Grave, in verband met het vaststellen van de grens tussen het Land van Cuijk en het Land van Ravenstein. Heel interessant zijn de vele aantekeningen over details



Kaart van de Graspeel bij Zeeland, met de grens tussen het Land van Ravenstein en het Land van Cuijk door Henrich Van Steenhem, 1608 (RANB, Kaartenverzameling inv. nr. 5828, behoort bij Bestuursarchieven inv. nr. 1442).

van het landschap en de toponiemen die op de kaart voorkomen. De kaart bevond zich in de Bestuursarchieven (1795-1811) en kon dankzij een bezoeker opgespoord worden. In de toekomst zal dit soort vondsten een minder toevallig karakter hebben, dankzij het van start gaan van een groot project waarover ik in paragraaf 5 wat meer zal vertellen.

4. Archiefkaarten in particuliere archieven

In het Rijksarchief worden ook particuliere archieven bewaard. Met name in familiearchieven worden met een zekere regelmaat kaarten aangetroffen, zij het tot nog toe niet zo toevallig als in overheidsarchieven. Deze kaarten hebben in het algemeen betrekking op onroerende goederen uit het bezit van zo'n familie. Een particulier archief waarin vrijwel uitsluitend kaarten voorkomen, is dat van de landmetersfamilie Adan.

Aan de drie generaties landmeters van deze familie en aan hun archief is al vaker aandacht besteed, ook in *Caert-Thresoor*.⁷ Dat is niet verwonderlijk want het is een van de weinige landmetersarchieven die bewaard gebleven zijn. Het bestaat voornamelijk uit minuutkaarten en minuten van opmetingen door Henri Adan (1725-1795), zijn broer Petrus Josephus Adan (1711-?) en Jean Baptiste Adan (1760-1841), de zoon van Henri. Interessant zijn de twee minuutregisters (van Henri

over 1745-1773 en van Jean Baptiste over 1789-1791), waarin behalve meetgegevens ook talrijke kaarten en kaartjes getekend staan. Ook zijn er enige extracten en kopieën van kaarten, voor het kadaster vervaardigd door Henricus Adan (1800-1878), de zoon van Jean Baptiste. De Adans karteerden voornamelijk in West-Brabant.

5. Toegankelijkheid

Op dit moment is de Kaarten-, prenten- en tekeningenverzameling toegankelijk door middel van een geografisch geordende fotocatalogus. Van de meeste documenten zijn beschrijvingen gemaakt. Deze zijn ingevoerd in een computerbestand en voor een deel op papier te raadplegen. Het geautomatiseerde bestand kan nu alleen nog maar via de kaartbeheerder geraadpleegd worden, maar daarin komt verandering. Binnenkort wordt het programma zodanig aangepast dat de onderzoeker zelfstandig in het computerbestand kan zoeken. De kaarten uit de domeinarchieven zijn in een inventaris beschreven en op microfiche te raadplegen. Begin volgend jaar komt de inventaris van de tekeningen en kaarten van de genie beschikbaar en zullen deze tekeningen verfilmd zijn en op microfiche geraadpleegd kunnen worden. Het is nog niet duidelijk wanneer de inventarisatie van het kaartenarchief van Rijkswaterstaat gereed zal

zijn. Tot die tijd beschikt de kaartbeheerder over een voorlopige lijst en kan via haar een afspraak gemaakt worden over inzage van de kaarten. Het archief van de familie Adan tenslotte is toegankelijk via een gedrukte inventaris en is in eerste instantie aan de hand van foto's te raadplegen.

Zoals ik hierboven al vermeldde, zijn er naar verwachting nog vele kaarten verborgen in archieven. Begin juli is een groot project van start gegaan dat tot doel heeft alle verborgen beelddocumenten uit de archieven op te sporen, toegankelijk te maken en (in een wat verdere toekomst) in een geautomatiseerde beeldcatalogus op te nemen. In eerste instantie zal bij deze zoekactie uitgegaan worden van de beschrijvingen zoals die in de archiefinventarissen voorkomen; in een later stadium zal ook gezocht worden in dossiers die daarvoor in aanmerking komen. Dat er bij deze actie ook vele kaarten boven water zullen komen is wel zeker.

6. Openingstijden en adres

De openingstijden van het Rijksarchief in Noord-Brabant zijn: Maandag: 13.30 - 16.00 uur
dinsdag en woensdag: 10.15 - 12.15 uur
donderdag en vrijdag: 10.15 - 16.00 uur.

Adres en telefoonnummer:

Zuid-Willemsvaart 2,
5711 NW 's-Hertogenbosch,
tel. 073-612 07 33, fax 073-614 64 39.

NOTEN

1. Bondam 1902, blz. 109-117.
2. Vgl. Ten Brink 1975, blz. 37-38.
3. Vgl. Scholten 1987, blz. 107-109.
4. Rijksarchief in Noord-Brabant, Provinciaal Bestuur 3863-3884.
5. Rijksarchief in Noord-Brabant, Provinciaal Bestuur 3862.
6. Teeling 1984, blz. 163-203.
7. Van Ham 1987.

LITERATUUR

- Bondam, A.C., Verslag der aanwinsten van het Rijksarchief-Depôt te 's-Hertogenbosch in 1902. In: *Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven XXV* (1902), blz. 99-120.
- Brink, E.A.B.J. ten, De grote kaart van Kraijenhoff en de postkaart van 1810. In: *Driekwart eeuw historisch leven in Den Haag*. 's-Gravenhage, 1975.
- Ham, W.A. van, De landmeters uit de familie Adan en hun betekenis voor de kartografie van westelijk Noord-Brabant. In: *Caert-Thresoor 6* (1987), blz. 23-26.
- Scholten, F.W.J., *Militaire topografische kaarten en stadsplattegronden van Nederland 1579-1795*. Alphen aan den Rijn, 1989.
- Teeling, P.S., *Landmeters van de kadastrering van Nederland*. Z.pl., 1984.

SUMMARY

Maps in the State Archive of the province of Northern Brabant

The archive was founded in 1860. The map-collection consists for the greatest part of printed maps, many of them on the Netherlands and especially on the surveying of the rivers. The greater part of the maps however are related to parts of the province of Northern Brabant.

There are no wall-maps. The manuscript-maps are mainly military-maps and maps concerning the administration of land. The oldest manuscript-map in the collection dates from 1564. There are only a few manuscript-maps made by the famous provincial surveyor Hendrik Verhees.

The maps of the Public archives mainly date from the nineteenth century. They are located in four departments: the Kadaster (Register of Real Property, Cadaster), Waterstaat (Public works, Rivers), Domeinen (Domain-lands) and the Dienst der Genie (Military Engineering Service). There are some private archives and an important one is that of the surveyor-family of Adan (1740-1875).

The maps in the collections are accessible via a geographically organised photo-catalogue; the Cadaster- and Domain-lands maps via inventories. At the moment an inventory is being made of the map-archives of Waterstaat and the Engineers. Most archive-maps are accessible via microfiches.

Last July a project was launched to reveal all hidden image-documents, present in the archives and to make them accessible via an automated image-catalogue. It is expected that many unknown maps will be discovered in both private and public archives.

Gezocht: compleet exemplaar van de facsimile map met 10 platen uit de 1708 editie van de *Harmonia Macrocosmica* van Andreas Cellarius zoals deze in 1967 werd verspreid door Hoechst-Holland N.V. Gelieve contact op te nemen met R.H. van Gent, tel. 030-2720269.

PAPIERRESTAURATIE

LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ◆ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ◆ advisering over klimaat, licht, transport en expositie

AMALIASTRAAT 5
1052 GM AMSTERDAM
020 - 6841074



Nederlandse kartografie in Spanje

In 1604 overleed in Madrid een vermogende koopman die zich Karel van Antwerpen noemde (Carlos de Amberes). Hij heeft in 1601 een testament gemaakt waarbij hij al zijn bezittingen schonk aan de 'nacion flamenca' (de Nederlanden) ten behoeve van armen, behoeftigen en pelgrims, 'los pobros peregrinos natural de la 17 provincias de los Payses Bajos'. Na zijn dood werd op grond hiervan met koninklijke goedkeuring een stichting opgericht die aan de patroon van de Bourgondische Nederlanden, Sint Andreas, was toegewijd (de ridders van het Gulden Vlies droegen dan ook het andreas-kruis). Deze stichting bouwde het 'Hospital de San Andres' en het bijbehorend kerkje kreeg in 1639 een groot schilderij ten geschenke, 'De marteldood van Sint Andreas' van Rubens. Waarschijnlijk bleef het kerkje bewaard wegens dat schilderij terwijl de rest van het gebouw in de 19de eeuw verviel.

In 1978 werden met koninklijke goedkeuring de statuten van de stichting gewijzigd in dien zin dat zij zich voortaan met culturele doeleinden zou bezighouden en meer speciaal met de band tussen Spanje en de Nederlanden der 17 Provinciën, het huidige Nederland, de Vlaamse gemeenschap, Wallonië en Luxemburg.

In het kader van deze doelstelling organiseerde de stichting van januari tot maart 1995 op instigatie van de Vlaamse Gemeenschap een tentoonstelling over Plantijn en nu in samenwerking tussen de Vlaamse Gemeenschap en de Nederlandse Ambassade van 19 september tot 19 november 1995 de tentoonstelling 'De Mercator a Blaeu. España y la Edad de Oro de la cartografía en las Diecisiete Provincias de los Payses Bajos' te Madrid, terwijl deze expositie van begin december tot februari 1996 in Barcelona door het Institut Cartogràfic de Catalunya zal worden herhaald.

De tentoonstelling bestaat in hoofdzaak uit vier delen: Mercator, de verhouding Spanje-Nederlanden in de kartografie, Blaeu en de 17 Provinciën, respectievelijk onder verantwoordelijkheid van Rudolfo Nuñez de las Cuevas, Fernando Bouza, Günter Schilder en ondergetekende. Het laatste deel is een keuze uit de expositie te Leuven 'Eenheid op Papier', herfst 1994. De tentoonstelling wordt gehouden in het geheel gerestaureerde gebouw van de stichting Calle Claudio Cuello 99. De voor de Nederlandse kartografie-liefhebbers meest belangwekkende stukken zijn naast vele originele documenten, boeken en atlanten: het schilderij van Jan van der Heijden 'het Interieur van een Bibliotheek' (collectie Thyssen, Madrid) waarop de kaart van Blaeu 'Tabula Bergarum ad Zomam' (deel III, 9-delige *Atlas Major*) ligt opengeslagen naast globes en opgerolde wandkaarten - dit schilderij is ook als affiche voor de tentoonstelling gebruikt; de unieke, ingekleurde wandkaart van Europa van Mercator uit Weimar; de twee Madrileense delen van de manuscript-stedenatlas van Jacob van Deventer (waarvan het derde deel, het zuidelijke, helaas verloren is) en de beroemde kaart 'ad usum navigantium' van Mercator met de naar hem genoemde projectie. Alle 201 stukken worden uitvoerig beschreven in de prachtig uitgevoerde catalogus door de bovengenoemde samenstellers, vermeerderd met drie korte artikelen van Roger A. Blondeau over Mercator in Leuven en Duisburg, van Frans Depuydt en Danny Grobбен over Vlaamse kartografen in de tijd van Mercator en tenslotte van Frank Canters over Ptolemaeus, Mercator en de geografische projectie.

De tentoonstelling werd op 18 september geopend door de Prins van Oranje Willem Alexander en de prins van Asturias Felipe. Deze eerste koninklijke belangstelling voor de kartografie verdient wel afzonderlijke vermelding.

Mr Henk A.M. van der Heijden

Kaarten in het Rijksarchief in Noord-Holland: Verslag van de Studiemiddag van de Werkgroep voor de Geschiedenis van de Kartografie op 12 mei 1995

Een kleine dertig belangstellenden zijn op deze vrijdag naar Haarlem getogen, om de lezingen te beluisteren die Dr. H.M. Brokken, Mevr. J. Terra en Dr. H. Schoorl voor hun in petto hadden.

De Rijksarchivaris in Noord-Holland Brokken, opende de middag met als onderwerp de Provinciale Atlas. Hij situeerde de Atlas in de organisatie van het Rijksarchief zoals die ontstaan is onder invloed van de Archiefwetten van 1918 en 1962. Het onderbrengen van archieven van elders in het Rijksarchief betekent dat ook in die archieven kaarten te vinden zijn, en niet alleen in de Atlas. Te denken valt bijvoorbeeld aan de archieven van Provinciale Waterstaat en de Provinciale Planologische Dienst, aan particuliere archieven, en aan - minder bekend - verschillende wetenschapsarchieven. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan het archief van het Nederlands Normalisatie Instituut.

De geschiedenis van de Provinciale Atlas begon in 1866 met de aanleg van een kaartverzameling door het Provinciaal Bestuur. In 1888 vond een belangrijke uitbreiding plaats: de aankoop van enkele honderden, meest 18de eeuwse, topografische tekeningen via de Purmerendse boekhandelaar J. Schuitemaker. Provinciale Staten betaalden hiervoor het bedrag van f 2.500,-. Behalve prenten en tekeningen maakten ook kaarten deel uit van deze aankoop, die nog steeds de kern van de Atlas vormt. De precieze samenstelling van de oorspronkelijke collectie is onbekend, omdat er destijds geen catalogus van gemaakt is. In 1923 besloot het Provinciaal Bestuur de Atlas in bruikleen te geven aan het Provinciaal Archief. Ook toen is er geen inventaris gemaakt, hetgeen tegenwoordig wel eens problemen veroorzaakt, want de bruikleen is formeel nog steeds eigendom van het Provinciaal Bestuur.

Uiteraard is de Atlas in later jaren aanzienlijk uitgebreid, onder andere met foto's en zo'n 70.000 prentbriefkaarten. Prettig voor de Noord-Hollandse kartografen is dat tussen 1950 en 1960 de toenmalige Rijksarchivaris in Noord-Holland, Mr. J. Groesbeek, de kaarten van Noord-Holland die deel uitmaken van de Collecties Hingman (Rijksarchief Den Haag) en Bodel Nijenhuis (Universiteit Leiden) heeft laten fotograferen. Ook het eigen bezit is gefotografeerd, zodat thans een complete fotografische ontsluiting aanwezig is. De oprichting van de Stichting Provinciale Atlas Noord-Holland in 1993 heeft in zekere zin een nieuwe periode ingeluid. De laatste jaren heeft zij een reeks tentoonstellingen georganiseerd, terwijl tevens gewerkt wordt aan de publikatie van een catalogus.

De tweede spreker, Joke Terra, beheerder van visuele collectie van het Rijksarchief, startte haar lezing met het aanhalen van enkele akelige 19de eeuwse toestanden. Zo werd bij het opschonen van het Archief van Gecommitteerde Raden in 1818 het grootste deel eenvoudig weggegooid. De 'vele losse kaarten' kwamen terecht op het Algemeen Rijksarchief, waar ze later werden opgenomen in de Collectie Hingman. P. Scheltema, behalve archivaris van Amsterdam sedert 1848 ook archivaris in Noord-Holland, verzamelde vooral kaarten die verband hielden met de waterbeheersing. Vanaf 1854 werd een jaarlijks overzicht schenkingen en aankopen gepubliceerd in het Provinciaal Jaarverslag. In 1873 verscheen een gedrukte inventaris, die echter wat kaarten betreft uiterst summier was: één rubriek, met korte beschrijvingen en zonder vermelding van de herkomst. De kaartverzameling was echter geen archiefcollectie in moderne zin. Dat bleek in 1880, toen met de

oprichting van Provinciale Waterstaat een deel van de collectie Scheltema daarheen verdween.

Het tegenwoordige beheer van de kaartcollectie is gericht op een zo groot mogelijke ontsluiting. Rond 1980 is de collectie fotografisch ontsloten; vanaf 1990 wordt gewerkt aan een nieuwe beschrijving volgens de ISBD-regels. Hierbij zijn de oorspronkelijke archiefverbanden middels verwijzingen zoveel mogelijk hersteld. Uiteindelijk bleven er circa 1350 kaarten over zonder een direct aanwijsbare archiefherkomst.

Het bezit van de Atlas overziend, vallen er geen belangrijke hiaten te constateren. Belangrijk zijn met name de vele waterschapskaarten. Ook de verpondingskaarten, gemaakt rond 1811 in verband met het Hollandse Kadaster zijn van belang. Verder mogen ook Jacob van Deventers minuutkaarten van de Noord-Hollandse steden niet onvermeld blijven.

Na de theepauze vervolgde de middag met de lezing van Dr. H. Schoorl, die een enkel facet belichtte uit zijn grote, nog lopende studie naar de waterstaatkundige ontwikkeling van de Noord-Hollandse kust. Allereerst wees hij op het belang van het Archief van de Gecommitteerde Raden in het Noorderkwartier voor dit soort onderzoek. Met name tussen de - niet geïnventariseerde - Ingekomen Stukken (1749-1795) bevinden zich manuscriptkaarten, met begeleidende, voor de interpretatie essentiële waterstaatsrapporten van opzichters. Helaas is het oudere deel van dit archief wegens ruimtegebrek in het verleden opgeruimd. Niettemin is het toch mogelijk oudere rapporten en kaarten te vinden, die dan meegebonden zijn met de Resoluties van de Gecommitteerde Raden (1572-1795). Voor rapporten over bovengewestelijke kwesties werden meerdere kaarten gemaakt, soms in de vorm van een kopergravure aanwezig in de Resoluties.

Het tweede deel van zijn verhaal besteedde Schoorl aan de landmeter Jan Peereboom (1767- 1826). Na zijn admittie tot landmeter in 1790 karteerde deze dijkwerken op Wieringen, gevolgd door een aanstelling bij de Gecommitteerde Raden, alwaar hij de kaartverzameling op orde moest brengen. Hiervan is een inventaris bewaard gebleven. Samen met A.F. Goudriaan volgde in 1793 een opmeting van de kusten, zandbanken, vuurtorens en bakens van de Zuiderzee. In 1794 kreeg Peereboom opdracht voor de kartering van Vlieland en Terschelling. Het jaar erna was hij nog bezig met de opmeting van de dijkwerken op de eilanden. Dit deel van zijn betoog ondersteunde Schoorl op treffende wijze met een aantal van de originele kaarten, die op het Rijksarchief in Noord-Holland bewaard worden. In 1806 vervaardigde Peereboom nog een kaart van de Hondsbossche zeevering, maar na de Franse tijd werd hij weggepromoveerd: eerst naar Friesland, en vervolgens in 1819 naar Batavia, waar hij in 1826 overleed.

Het werk van Peereboom is heden verspreid over vele locaties. Het is zaak de gegevens uit diverse waterstaatsarchieven, de Provinciale Atlas en het Archief van de Gecommitteerde Raden in samenhang te bestuderen. Een aantal kaarten bevinden zich waarschijnlijk ook in de Collecties Hingman en Bodel Nijenhuis. Een geheel eigen weg gingen de waterstaatskaarten (o.a. van het Marsdiep) die in de Franse tijd 'afdwaalden', en zich nu bevinden in Franse archieven!

Ter afsluiting van de middag volgde een bezoek aan de studiezaal, waar de wijze van ontsluiting bekeken kon worden, benevens enkele originelen. Aansluitend werden de deelnemers rondgeleid over de restauratie-afdeling en het kaartendepot. Ook daar viel een aantal bijzondere originelen te bekijken.

Erik Schmitz

Willem/Joan Blaeu (1606) c1640 World



"One of the supreme examples of the mapmaker's art"

RODERICK M. BARRON

Antique Map Specialist

21 BAYHAM ROAD
SEVENOAKS
KENT TN13 3XD
TEL & FAX 01732-742558

Send for a copy of my most recent catalogue
Fine maps of all parts of the World

Discover a world of difference with the professional services of
one of the UK's leading international private dealers

Early maps of the World, Americas, Asia, South East Asia
& the Far East a speciality

RESTAURATIE ATELIER STERKEN

RESTAURATIE EN CONSERVERING VAN:

Boeken en banden
oude en nieuwe bindtechnieken

Handschriften en andere documenten
ontzuren, reinigen, desinfecteren,
aanvezelen, doubleren of impregneren

Prenten & (wand)kaarten
conserveren, restaureren
verdoeken, reinigen, encadreren
en bergen in opbergsystemen

Charters & zegels
conserveren, restaureren,
strekken, soepel maken
en bergen in opbergsystemen

Vrijblijvend opstellen van een restauratieplan met prijsopgave

De Cloese 7 - 9, 7339 CM Ughelen (Apeldoorn) Tel: 055 - 42 31 47 Fax: 055 - 43 06 14

Besprekingen



Gerardi Mercatoris Atlas Europae / onder de leiding [redactie] van Marcel Watelet ; met bijdragen van James R. Akerman, Peter M. Barber, Arthur Dürst, Mireille Pastoureau en Marcel Watelet. - Antwerpen : Mercatorfonds, 1994. - Facsimile-uitgave van kaarten van Gerard Mercator uit de Atlas van Europa ca. 1570-1572. - Tekstdeel 96 pag., met reproductie van het oorspronkelijke titelblad als omslag voor het tekstdeel, ill. in kleur en z/w. - 17 kaarten in kleur in facsimile. - Met hardkartonnen stofomslag, bekleed met groen textiel met gouden opdruk, daaromheen een beplakte hardkartonnen omslag met o.a. een reproductie van het titelcartouche van de atlas. - ISBN 90 6153 317 1.

In het eerste artikel van deze luxe ogende facsimile-uitgave gaat de Belg Marcel Watelet onder de titel *De Atlas van Europa ca. 1570-1572* in op de geschiedenis, de samenstelling en de omzwervingen van deze zich in privébezit bevindende atlas van Mercator. In de eerste alinea lezen we: 'De opzet van deze bijdrage beperkt zich tot de voorstelling van het cartografische materiaal van de hand van Mercator dat in de Atlas van Europa is vervat'. Watelet beschrijft onder andere de herkomst van het kaartbeeld van de in de atlas opgenomen kaarten. Het zijn twee anonieme kaarten in manuscript (Tirol en Lombardije; Mercator wilde die vermoedelijk later in druk uit te geven), negen kaarten ontleend aan Mercators grote wandkaart van Europa van 1554 (Spanje, Frankrijk, Bretagne, Italië, Duitsland, Griekenland, Zweden en Noorwegen, Oost-Europa, Klein-Azië), zes kaarten ontleend aan de grote kaart van de Britse Eilanden van 1564 (Ierland, Engeland, Cornwall, Schotland, Hebriden, Orkney-eilanden) en twee kaarten ontleend aan Mercators wereldkaart van 1569 (Europa, Groenland). De belangrijkste verdienste van deze bijdrage is dat zowel de omzwervingen (voor zover bekend) als de inhoud van deze wereldberoemde Europa-atlas voor een groter publiek op een overzichtelijke wijze op een rijtje gezet zijn.

In het volgende, bijna filosofisch te noemen, artikel getiteld *Het ontstaan van een titel*, stelt de Amerikaan James R. Akerman dat Mercator of Ortelius meestal gezien worden als de stamvaders van de atlas. In het artikel wordt deze these genuanceerd. Akerman noemt drie kenmerken van een atlas: 1. Meer grafische elementen -vooral kaarten- dan teksten. 2. Een zekere eenvormigheid in de afmetingen, de opbouw en de voorstelling van de kaarten in de uitgave. 3. Standaardisering van de compositie en schikking van de atlascomponenten, van kopie tot kopie in elke uitgave. Uitgaande van de drie genoemde kenmerken is volgens Akerman de kortste omschrijving van een atlas 'een gestructureerd kaartenboek'. Akermans kenmerken houden in dat er al in de 14de, 15de en de eerste helft van de 16de eeuw atlassen bestonden. Te denken valt onder andere aan portolaan- en Ptolomeusatlassen. Er is echter een belangrijk verschil in de atlassen van vóór en die van ná Mercator. Vóór Mercator is een atlas een poging om alles wat de samensteller bekend is aan de atlasgebruiker te openbaren. Ná Mercator wordt de atlas een grafische uiteenzetting waaraan een redacteur werkt. Deze ziet toe op de selectie, het ontwerp en de schikking van de kaarten in de atlas. Hij legt door middel van kaarten een overkoepelende logica op door de ogenschijnlijk onschuldige daad van het kiezen, ordenen en afbeelden. De keuzes van de redacteur zijn subjectief en Akerman vindt dat dit ook eisen aan de atlasgebruiker stelt. Deze dient bij het openstaan al te beschikken over een gegeneraliseerd wereldbeeld waar hij de keuzes van de eindredacteur in kan passen. In het vervolg wordt geprobeerd het betoog te ondersteunen door een aantal mythische, dan wel mythologische metaforen op te voeren. Het geheel is een buitengewoon interessante these waarover ik echter na driemaal lezen tot de conclusie

kom dat het voor mij toch niet helemaal overtuigend bewezen wordt. Probleem voor mij is echter dat ik niet goed aan kan geven waar de schoen precies wringt. Voor de meeste Caert-Thresoorlezers zal het vermoedelijk voldoende zijn te weten dat het woord Atlas vanaf Mercator de termen *Theatrum* en *Globe*, waarmee oorspronkelijk eenzelfde verkleinde weergave van de werkelijkheid bedoeld werd, ruimschoots overvleugelde. Sterker nog, het woord Atlas werd vanaf toen zo algemeen bekend, dat het tot op heden nog steeds algemeen gebruikt wordt.

In het derde artikel behandelt de Zwitser Arthur Dürst *De kaart van Europa [1554]*. In dat jaar gaf Mercator de eerste staat van zijn wandkaart van Europa uit. Nooit eerder kwam een vergelijkbare kaart tot stand. Mercator is lang met deze kaart bezig geweest en voltooide reeds in 1522 de eerste drie of vier bladen. Het artikel gaat onder andere in op wat we op kaart zien (sieromlijsting, ingetekende parallellen en meridianen, enz.). Ook gaat hij in op de inhoud van de tekstcartouches op de kaart. Hierin maakt Mercator duidelijk hoe de projectie van de kaart tot stand kwam en noemt hij het gebrek aan plaatsen waarvan een goede lengtebepaling beschikbaar is. We lezen onder andere dat Mercator hier veel gegevens over verkreeg via reisverhalen en itineraria en middels persoonlijke gesprekken. Vervolgens gaat Dürst in op de kaarten die Mercator als bron gebruikt heeft. Hoewel het niet met zoveel woorden in de tekst van Dürst te lezen is, heeft het er alle schijn van dat alle topografie op de Europakaart afkomstig is van oudere bij elkaar gesprokelde regionale kaarten. Mercator maakte hiervan een 'collage op schaal' in de vorm van de nieuwe overzichtskaart van Europa. Als dit juist is dan moeten we stellen dat de verdienste van Mercator met name ligt op het gebied van de methode van compileren (projectiegebruik, lengte- en breedtebepaling van de topografie en de weergave van parallellen en meridianen) en op de knappe uitgeversprestatie die geleverd moest worden om tot het eindproduct in vijftien bladen te komen. Het leidde overigens wel tot de beste Europakaart die tot op dat moment (1554) ooit geproduceerd was. In de laatste kolommen van het artikel van Dürst wordt ingegaan op de weergave van Europa op de in 1569 door Mercator uitgegeven wereldkaart en op de tweede uitgave van de Europa-wandkaart uit 1572. Hierin vergelijkt hij de verschillen tussen de verschillende kaartbeelden en gaat hij in op wetenswaardigheden van verschillende bewaarde exemplaren. Ik vind het eerste deel van zijn bijdrage wat sterker dan het tweede, al ontlopen ze elkaar qua diepgang niet veel. Mijn conclusie is dat het een goed artikel is, maar wel een dat je voor kennisgeving aanneemt. Het nodigt niet erg uit om er eens flink over na te gaan zitten denken.

Veruit het langste artikel onder de titel *De Britse eilanden* in deze bundel is van de Engelsman Peter M. Barber. In het eerste deel gaat hij in op middeleeuwse kaarten. Verder bevestigt Barber de indruk die ik kreeg bij het lezen van het artikel van Arthur Dürst met betrekking tot de originaliteit van de topografische gegevens op de kaarten van Mercator. Barber schrijft 'Via lectuur of briefwisseling onderzocht en evalueerde hij [Mercator] voornamelijk door anderen vergaarde informatie, en in het geval van de kaart uit 1564 [van de Britse eilanden] graveerde hij blijkbaar kritiekloos het manuscript van iemand anders'. Sterker nog op basis van de kwaliteiten van het kaartbeeld op de twee oudste weergaven van de Britse eilanden uit 1538 en 1541 door Mercator, onderstreept Barber meerdere malen Mercators onbekendheid met het land. Uit de weergave op de kaart van Europa uit 1554 blijkt Mercators groeiende kennis van de eilandengroep. Zijn kennis groeit overigens bij elke uitgave. Het is een gedegen stuk onderzoek van Barber om na te gaan via welke oudere kaarten Mercator zijn kennis

opdeed, c.q. op grond van welke kaarten hij missers overnam. In een aantal gevallen plaatst hij een en ander in een groter historisch kader. Vervolgens maakt Barber een 'kwaliteitsanalyse' van de grote kaart van Mercator van de Britse eilanden in acht bladen uit 1564. Hij moet lang geaarzeld hebben voordat hij besloot de kaart in druk uit te geven. Engelse machthebbers waren bang voor de kracht van de kaart bij een mogelijke invasie, iets wat niet ongegrond was. Bijzonder lezenswaard is het hoofdstuk met de titel *De identiteit van Mercators vriend*. Mercator heeft de gegevens voor zijn kaart ontvangen van een onbekende bron (= de vriend). Hiervoor moeten redenen geweest zijn. Stukje bij beetje worden voor de kaart van Britse eilanden alle bestaande theorieën over wie dit geweest zou kunnen zijn op een onderbouwde manier onderuit gehaald. Uiteindelijk trekt Barber de conclusie dat de als enigszins verraderlijk bekend staande en bij het hof van Engeland in ongenade gevallen Schot John Elder, mogelijk samen met John Rudd, als auteur van het prototype van de kaart van de Britse Eilanden van 1564 aangemerkt moet worden. De status van Elder zou voor Mercator de aanleiding zijn om hem nergens te vernoemen als bron van zijn topografische gegevens. Mercators kaart werd al binnen enkele decennia achterhaald door nieuwere uitgaven van onder andere Saxton en Hondius. Mercator zag hierin een nieuwe uitdaging. Hij plande een nieuwe uitgave. In zijn in 1595 postuum verschenen *Atlas* zitten zestien kaarten van de Britse Eilanden waarbij hij zich voor een groot deel baseert op het werk van Saxton. Barber constateert dat Mercator in de tachtiger jaren van de zestiende eeuw nog steeds geen goede contacten bij het Engelse Hof heeft, omdat er dan wel betere kaarten zijn, maar waar Mercator niet over bleek te kunnen beschikken. Tegen 1590 was dit wel het geval. Barber besluit zijn uitstekende artikel met de voor Mercator strelende conclusie: Het verschil tussen Mercators 'Atlas' (1595) en de situatie bij het begin van zijn loopbaan zowat zestig jaar eerder is verbazingwekkend. Er bestaat geen groter eerbetoon aan de dynamiek en de kwaliteit van de kartografen van het 16-eeuwse Groot-Brittannië dan de afbeeldingen in Mercators 'Atlas'.

Het vijfde en laatste artikel kreeg van de Française Mireille Pastoureau de titel *De Mappemonde van 1569*. Hierin wordt de loftrampet gestoken over Mercators wereldkaart. Met name zijn zijn vernieuwingen voor de zeevaart van groot belang geweest. Toch heeft de nieuwe naar Mercator genoemde afbeeldingsmethode in Mercators eigen tijd niet veel navolging gekregen. Een reden lijkt te zijn dat Mercators uitgave te wetenschappelijk (teksten in cartouches in het Latijn) was, en ver afstond van wat de lieden op zee wensten. Sterker nog, Pastoureau schrijft dat de kaart zich veel meer richtte op boekenwurmen, dan op zeevaarders. Het vervolg geeft aan wat Pastoureau op de kaart ziet, onder andere ingetekende, al dan niet recent gemaakte, ontdekkingsreizen, een niet-correct ingetekend Zuid-Amerika, enz. Helaas ontbreekt hierbij een groter historisch kader, iets wat bij bijvoorbeeld in het artikel van Peter Barber wel aanwezig is. De vraag die we ons kunnen stellen waarom of hoe Mercator tot bepaalde keuzes kwam wordt niet gesteld, laat staan beantwoord. De tekst voegt mijns inziens dan ook weinig of niets toe aan de reeds bestaande literatuur. Mijn slotconclusie is dat de artikelen in de volgorde Akerman, Barber, Dürst, Watelet en Pastoureau het meest vernieuwend zijn, c.q. wetenschappelijke kwaliteit hebben. Dit is ook de volgorde als het om moeilijkheidsgraden bij het bestuderen gaat. Als je als lezer helemaal, of vrijwel niets over de belangrijkste kartografische uitgaven van Mercator weet, is het overigens misschien wel beter om ze in de tegenovergestelde volgorde te lezen.

Marc Hameleers

De stadsplattegronden van Jacob van Deventer: Map 1 Nederland Zuid-Holland. - Weesp: Robas BV, i.s.m. Canaletto, Alphen aan den Rijn en de Stichting tot bevordering van de uitgave van de plattegronden van Jacob van Deventer, 1992. - Portefeuille met de volgende inhoud: (1) Kaartbeschrijvingen

vingen Map 1 Nederland Zuid-Holland / door J. Klok ... [et al.]; eindred. P.C.J. van der Krogt. - 15 tekstbladen; (2) Reproducties Map 1 Nederland Zuid-Holland. - 25 bladen facsimile's. - ISBN 90-72770-34-x. - Prijs f 250, - Bijgevoegd is: De stadsplattegronden van Jacob van Deventer / C. Koeman & J.C. Visser. - Landsmeer: Robas; Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1992. - [16] blz. ; ill. - ISBN 90-72770-32-3.

De kartering van ongeveer 260 steden in de toenmalige Nederlanden door Jacob van Deventer rond het midden van de 16de eeuw leverde een unieke serie stadsplattegronden op. Ze munten uit door de uniforme stijl van tekenen en de nauwkeurigheid van de opmetingen die aan de kartering ten grondslag liggen. Vaak is ook de stadsplattegrond van Van Deventer de oudste die van een stad beschikbaar is.

Het is niet precies bekend hoeveel steden door Van Deventer zijn gekarteerd. Van 222 steden is een plattegrond bewaard gebleven. Voor 119 steden zijn er zelfs twee exemplaren, een los exemplaar dat bekend staat als de minuut en een exemplaar in een van de banden van de atlas in de Biblioteca Nacional te Madrid, de netkaart. Aan de netkaart is vrijwel steeds een kleinere bijkaart toegevoegd waarop de bijzondere gebouwen en de vestingwerken zijn aangegeven.

Van de Zuidnederlandse steden verscheen met tussen 1884 en 1924 in afleveringen een reproductie-uitgave. Daarvoor werden de beschikbare minuten gebruikt. Van de ontbrekende steden werden de netkaarten uit de atlas in Madrid gekopieerd. De bijkaarten werden niet gereproduceerd.

Tussen 1916 en 1923 kwam een uitgave tot stand van de Noordnederlandse steden. Ook hier vormden de minuten het uitgangspunt en vond aanvulling plaats met de netkaarten. In deze uitgave werden alle bijkaarten opgenomen.

Deze plattegronden zijn afgetekend en daarna gelithografeerd. Hoewel het aftekenen en het op steen brengen van het kaartbeeld zeer zorgvuldig is gebeurd, komen afwijkingen voor.

Op initiatief van de in 1987 opgerichte 'Stichting tot bevordering van de uitgave van de plattegronden van Jacob van Deventer' werd zoveel jaar na 'Ruelens' en 'Fruin' een nieuwe, alomvattende fotografische heruitgave voorbereid. De volgende delen zijn inmiddels gereed:

- Friesland
- Zuid-Holland
- Noord-Holland
- Groningen, Overijssel en Drenthe
- Zeeland

In 1996 zullen de delen Utrecht, Limburg en Brabant en Gelderland. Ook de uitgave van twee Belgische delen en een Frans deel lijkt slechts een kwestie van tijd. Verwacht wordt dat ook een apart deel met de steden in Duitsland en Luxemburg zal verschijnen. De Nederlandse delen kosten f 250,-. Alleen het aanzienlijk dunnere deel Utrecht heeft een afwijkende prijs en komt op f 200,-.

De serie kaarten omvat de minuten, netkaarten en bijkaarten van alle bekende 'Van Deventers'. De delen worden ingeleid door J.C. Visser, die een schets geeft van het megaproject waaraan Van Deventer ongeveer twaalf jaar moet hebben gewerkt. Dit informatieve verhaal maakt de bewondering voor de keizerlijke-koninklijke geograaf des te groter. P.C.J. van der Krogt geeft een overzichtelijke algemene beschrijving van de kaarten. C. Koeman die aan de wieg van het project stond, schreef het voorwoord.

Van elke stad die is opgenomen is een beschrijving gegeven waarbij wordt ingegaan op de fysieke kenmerken van de kaarten. Daarop volgt een korte geschiedenis van de stad, waarbij vooral aandacht besteed wordt aan de situering in haar omgeving en het wegenspatroon zoals dat op de kaart van Van Deventer te zien is. Voor nadere identificatie is een afdruk van de bijkaart toegevoegd of van de bebouwde kom van de stad op de minuut indien de netkaart ontbreekt. Hierop zijn de gebouwen en andere objecten genummerd. In een legenda worden deze nummers verklaard.

Het deel Zuid-Holland bevat 15 kaartbeschrijvingen, waarvoor een groot aantal auteurs tekende. Op de bijbehorende kaarten zijn 19 steden weergegeven. Van de meeste steden is zowel de

minuut als de netkaart, met de daaraan toegevoegde bijkaart gefotografeerd. Van vijf steden was slechts de netkaart met bijkaart beschikbaar.

Het moge duidelijk zijn dat de inleidende teksten en kaartbeschrijvingen een toegevoegde waarde geven aan de fraaie collectie van Jacob van Deventer die dankzij het initiatief van de Stichting binnenkort in volle glorie zal kunnen worden bewonderd.

Henk Schmal
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen,
Universiteit van Amsterdam



antiquariaat DE RIJZENDE ZON

Poststraat 8 - 5038 DH - Tilburg
Tel.: 013-360337. Fax: 013-361450

- * Brabantica
- * Verre Oosten
- * Atlassen 1850-1950
(Wereld-Nationaal-Thematisch)
- * Ongewone boeken
- * Nabije Oosten
- * Niet-Westerse boeken
- * Livres tabous

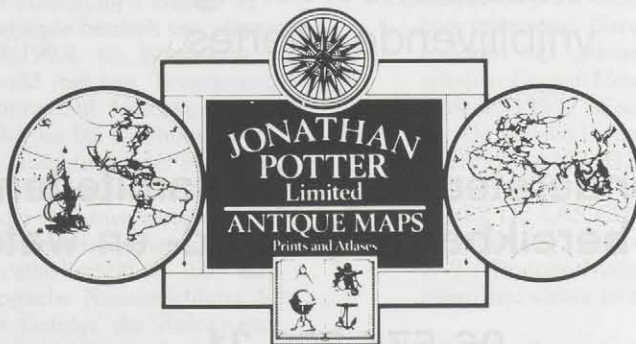
Catalogus 35: 267 Atlassen 1840-1940

Catalogus 36: Nudismus

*Catalogus 37: 80 Egyptian Books 1820-1900
(juni 1994)*

Catalogus 38: The Far East (sept. 1994)

Deelnemer: Beurs Eindhoven Cognac 22, 23 april/International ILAB/LILA Book and Print Fair 29, 30 Sept., 1 Oct. RAI, Amsterdam/3-de Internationale Antiquairebeurs, November, Mechelen.



Jonathan Potter Ltd., buys and sells rare and interesting maps
of all parts of the world.

Please contact us for catalogues and stock-lists.

Jonathan Potter Ltd.,
125 New Bond Street, London W1Y 9AF, England

tel 0171 491 3520

fax 0171 491 9754



Restauratie-Atelier Helmond B.V.

voor restauratie en conservering van
papier, leer en perkament

- boeken in leer en perkament
- charters en zegels
- prenten en tekeningen
- kaarten en affiches
- massaconservering
- vrijblijvende offertes

ondersteuning bij calamiteiten

- 24 uur bereikbaar bij brand- en waterschade

06-575.896.31

Panovenweg 40, 5708 HR HELMOND (NL)

Tel: 04920 - 53990 Fax: 04920 - 52442

M.i.v. 10 okt. 1995-Tel: 0492-55.39.90 Fax: 0492-55.24.42

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven



- ASSENBERG, F.W.
De kaart van het Hoogheemraadschap van Delfland van Krui-
kius / Frans W. Assenberg. - In: *Midden-Delfkrant*
19(1995)2, blz. 4-8.
- BLONDEAU, R.-A.
Mercator, de Rupelmonde a Lovaina y Duisburg / Roger-A.
Blondeau. - In: *De Mercator a Blaeu* (zie elders in deze
lijst), blz. 35-40.
- BOUZA, F.
Cultura de lo geografico y usos de la cartografia entre España
y los Países Bajos durante los siglos XVI y XVII / Fernando
Bouza. - In: *De Mercator a Blaeu* (zie elders in deze lijst),
blz. 53-72.
- BUSCH, A.J.
Waterschapskaarten / [A.J. Busch]. - In: *Vergaard-bewaard-
beheerd: het cultuurbezit van het hoogheemraadschap van
de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden* / A.J. Busch ...
[et al.]. - Gorinchem: Stichting Publicaties Cultuurbezit Wa-
terschappen Alblasserwaard en Vijfheerenlanden, 1995. -
blz. 64-81.
- BÜTTNER, M.
*Neue Wege in der Mercator-Forschung: Mercator als Univer-
salwissenschaftler* / Manfred Büttner (Hrsg.). - erweiterte 2.
Auflage 1995. - Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brock-
meyer, 1992 [i.e. 1995]. - blz. (4), I-XXIV, (1) 8-275 (2)
276-312. - (Abhandlungen zur Geschichte der Geowissen-
schaften und Religion/Umwelt-Forschung; Beiheft 2). -
ISBN 3-8196-0077-9. - Ongewijzigde herdruk van uitgave
1992 (zie *Caert-Thresoor* 12(1993) en bespreking in
13(1994), blz. 30-31), aangevuld met een 'Erweiterung:
Neue Aufsätze von Manfred Büttner', nl. Mercator und die
Neuausrichtung der Kosmographie im 16. Jahrhundert (blz.
146-177), Zur christologischen Ausrichtung der Physik bei
Mercator und Danaeus oder: zur Bedeutung der Reforma-
tion für die Neuausrichtung der Naturwissenschaft (blz.
178-204), Mercator als Universalwissenschaftler: Neue
Wege in der Duisburger Mercator-Forschung (blz. 205-
275), Mercator und die theologische Neuausrichtung der
Kosmographie/Geographie im Gefolge der Reformation
sowie Mercators theologisch neutrale Gebirgsentstehungs-
theorie (blz. 276-311).
- CANTERS, F.
Ptolomeo y Mercator: Dos figuras clave en la búsqueda de la
proyección cartográfica correcta / Frank Canters. - In: *De
Mercator a Blaeu* (zie elders in deze lijst), blz. 47-51.
- DE MERCATOR A BLAEU
*De Mercator a Blaeu: España y la edad de oro de la cartografia
en las Diecisiete Provincias de los Países Bajos*. - Madrid:
Fundación Carlos de Amberes, [1995]. - Tentoonstellings-
catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling in Madrid, 19
september-19 november 1995. De bijdragen zijn afzonder-
lijk in deze lijst opgenomen.
- DEPUYDT, F. & D. GROBBEN
Cartografos Flamencos de la epoca de Mercator / Frans De-
puyd & Danny Grobben. - In: *De Mercator a Blaeu* (zie el-
ders in deze lijst), blz. 41-45.
- HEIJDEN, H.A.M. VAN DER
La unidad sobre papel: La cartografia de las Diecisiete Provin-
cias de los Países Bajos / Henk A.M. van der Heijden. - In:
De Mercator a Blaeu (zie elders in deze lijst), blz. 93-112.
- KOEMAN, C.
*Gewestkaarten van de Nederlanden door Jacob van Deventer,
1536-1545: met een picturale weergave van alle kerken en
kloosters* / facsimile-uitgave met tekst door C. Koeman. -
Alphen aan den Rijn: Stichting tot Bevordering van de uit-
gave van de stadsplattegronden van Jacob van Deventer
i.s.m. Canaletto, 1994. - 11 facsimilekrtn (56 bl.). + tekst-
boek (44 blz., ill.) in portefeuille. - ISBN 90-6469-673-X.
- Prijs f 185,-. - Bevat meerbladige facsimiles van de vijf
gewestkaarten (Brabant, Holland, Gelderland, Friesland en
Zeeland), Mercators kaart van Vlaanderen en Tramezini's
navolgingen (Brabant, Holland, Gelderland, Friesland en
Vlaanderen).
- KROGT, P. van der & H. HAYES
De wereld in het klein / Peter van der Krogt en Heleen Hayes.
- In: *Fibula: Tijdschrift van de Nederlandse Jeugdbond voor
Geschiedenis* 36(1995) 2, blz. 7-12.
- MERCATOR, G.
Mercator & zijn boeken / Auteurs inleidende teksten: Theo
Penneman; Alfred Van der Gucht; met bijdr. van Paul
Bockstaele [et al.]. - Sint-Niklaas: v.z.w. Mercator 1994-
Cultureel Ambassadeur van Vlaanderen; Koninklijke Oud-
heidkundige Kring van het Land van Waas; Stadsbestuur
Sint-Niklaas, 1994. - 143 blz. - ISBN D 1994/3026/3.
- Catalogus librorum bibliothecae clarissimi doctissimique viro
piae memoriae, Gerardi Mercatoris...* = *Catalogue vande
boucken des gheleerden en wijtberoemden wereltd-be-
schrijver Gerardi Mercatoris*. - [Antwerpen]: Mercatorfonds
Paribas, 1994. - Facsimile van het afschrift in manuscript
van de uitgave Leiden: Thomas Basson, 1604. - [48] blz.
- ISBN 90-6153-332-5.
- NUÑEZ DE LAS CUEVAS, R.
Gerard Mercator, gran reformador de la cartografia del siglo
XVI / Rodolfo Nuñez de las Cuevas. - In: *De Mercator a
Blaeu* (zie elders in deze lijst), blz. 19-34.
- SCHILDER, G.
Los Blaeu, una familia de cartografos y editores de mapas en
el Amsterdam del siglo de oro / Günter Schilder. - In: *De
Mercator a Blaeu* (zie elders in deze lijst), blz. 73-92.
- VISSER, J.C.
*Door Jacob van Deventer in kaart gebracht: kleine atlas van de
Nederlandse steden in de zestiende eeuw* / samengesteld
en ingeleid door J.C. Visser. - Weesp: Robas, 1995. -
[246] blz.; ill. in kl. en z/w. - ISBN 9072-770-61-7.
- VRIES, D. de
Cartografie van en in Aardenburg in vroeger eeuwen / D. de
Vries. - In: *Geleefde tijd: liber amicorum G.A.C. van Voo-
ren* = *Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-
Vlaanderen* 23(1995), blz. 95-112.
- Uit de bibliotheek: Kaarten en kaartwerken van Letterkunde /
Dirk de Vries. - In: *Nieuw Letterkundig Magazijn: Medede-
lingenblad uitgegeven door de Maatschappij der Neder-
landse Letterkunde, gevestigd te Leiden* 13,2 (nov. 1995),
blz. 33-34.

WHO'S WHO

Who's who in the history of cartography: The international guide to the subject (D8) / ed. by Mary Lowenthal. - Tring, Herts.: Map Collector Publ. Ltd. for Imago Mundi Ltd., 1995. - 270 blz. ISBN 0-906430-15-1.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

IMAGO MUNDI, vol. 47 (1995)

Barber, Peter, The Evesham world map: A late medieval english view of God and the world (blz. 13-33),

Bendall, Sarah, Enquire 'When the same platte was made and by whome and to what intent': Sixteenth-century maps of Romney Marsh (blz. 34-48),

Relano, Francesc, Against Ptolemy: The significance of the Lopes-Pigafetta map of Africa (blz. 49-66),

Delano-Smith, Catherine, Map ownership in sixteenth-century Cambridge: The evidence of probate inventories (blz. 67-93),

Day, John D., The search for the origins of the Chinese manuscript of Matteo Ricci's maps (blz. 94-117),

Stroup, Alice, Le Comté Venaissin (1696) of Jean Bonfa, S.J.: A paradoxical map by an accidental cartographer (blz. 118-137),

Akerman, James R., The structuring of political territory in early printed atlases (blz. 138-154),

Cook, Karen Severud, From false starts to firm beginnings:

Early colour printing of geological maps (blz. 155-172),
Seligmann, Matthew S., Maps as the progenitors of territorial disputes: Two examples from nineteenth-century southern Africa (blz. 173-183).

IMCoS JOURNAL, No. 62 (Autumn 1995)

Ritchie, Steve, The Bicentenary of the British Hydrographic Office, 'The first hundred years' (blz. 7-15),

Batten, Kit, The St. Michael's Mount of Devonshire (blz. 35-39),

Allpress, Peter, A hydrographer's rewards: Captain W.H. Smyth K.S.F., R.N. (blz. 42-43).

THE MAP COLLECTOR, No. 72 (Autumn 1995)

Terrell, Christopher, A sequel to 'The Atlantic Neptune' of J.F.W. DesBarres: the story of the copperplates (blz. 2-9),

Baynton-Williams, Ashley, Maps marking the American state of Franklin (blz. 12-17),

David, Andrew, Is it Hurd's or Dalrymple's Channel Atlas? (blz. 20-24),

Longenbaugh, Dee, A (relative) practical use for an old map (blz. 26-27),

Lane, Ben, Warwick Leadlay gets the key to the gallery door (blz. 28-29),

Morris CB, R.O., The seal of the Hydrographic Office 1795-1995 (blz. 34-35),

Day, John D., The Voretzsch/Howell Ricci map: a peculiar puzzle (blz. 38-39)

Inhoud 14e jaargang 1995

Artikelen

BROECKE, M.P.R. van den, Ortelius zag de continenten al drijven 9

BRUGGEN, R.H.A. van, De kaartenverzameling van de gemeente Heemstede 6

GESTEL, P. van, Zoeken naar kaarten in boeken 11

HERTEN, B. Van der, De connectie tussen Jacob van Deventer en Viglius van Aytta in de jaren 1530-1540: een hypothese 59

HEIJDEN, H.A.M. van der, Atlas Iprensis, 1570-1639 25

--, Kaart als kunst 77

KOEMAN, C., Eila Campbell (1915-1994) en Helen Wallis (1924-1995) 13

KROGT, P. van der, De foliokaart van de Nederlanden door Filips Galle uit 1579 63

LIGTENDAG, W., Het nut van oude kaarten voor historisch-geografen: de bevindingen tijdens een onderzoek 1

OTTEN, J., Kaarttekenaars en kaartafzetters in de dagboeken van Pieter de Graeff (1638-1707) 53

PETERS, P., Restauratie van twee Mercatorglobes uit het bezit van de K.O.K.W. te Sint-Niklaas 37

RAA, F. te, Kaarten in het Rijksarchief in Noord-Brabant 87

Besprekingen

Bibliografie van de geschiedenis van de kartografie van de Nederlanden / P. van der Krogt [et al.] (P. Ratsma) 69

Cartography in the traditional Islamic and South Asian societies // J.B. Harley & D. Woodward (red.) (R. Fontaine) 71

Gerardi Mercatoris Atlas Europae (M. Hameleers) 95

De geschiedenis van de kartografie / John Goss (P. van der Krogt) 50

Globi Neerlandici / Peter van der Krogt (E. Dekker) 19

Inde Witte Pascaert / Jan Werner (M. Hameleers) 20

Inventaire raisonné des collections cartographiques Vandermaelen / H. Elkhadem (red.) (P. van der Krogt) 70

The northeast passage / N.E. Raurala (red.) (J. Braat) 70

The Pont manuscript maps of Scotland / Jeffrey C. Stone (C. Koeman) 19

De stadsplattegronden van Jacob van Deventer: Map 1 Nederland Zuid-Holland / C. Koeman and J.C. Visser (H. Schmal) 96

Tussentijdse catalogus van kaarten en tekeningen in het Oud-Archief van het Hoogheemraadschap van Rijnland / R.A. van Iterson (M. Hameleers) 72

Varia Cartographica 16, 45, 68, 93

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven 23, 51, 73, 100

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N.L. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 6234476



Old and Rare maps. West Indiana

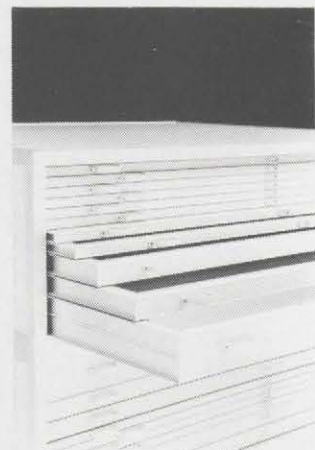
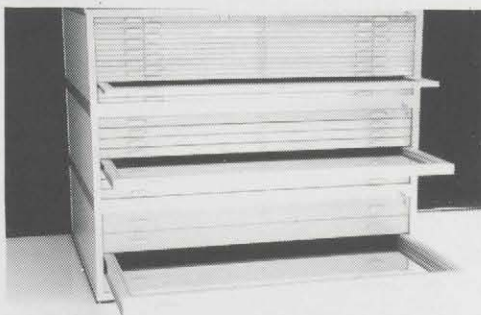
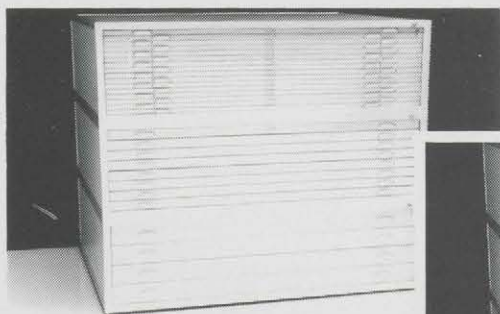


JEZET INTERNATIONAL Bvba
CONSERVATION ENGINEERS



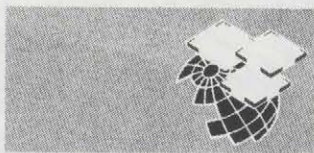
"PLANORAMA"

Archiefkasten en - modules.
 Onderhoudsvrij aluminium.
 Diverse hoogtes van laden.
 Bodemplaat naar keuze.



Verkoopadres:

SIMBA ALUMINIUM B.V. - Postbus 235 - 4730 AE OUDENBOSCH
 Telefoon 01652-20242/44 - Fax 01652-20262



Robas BV
Leeuvenveldseweg 5
1382 LV Weesp
Tel. 02940-62710
Fax 02940-31550

Betreft: Stedenatlas Jacob van Deventer

Geachte mevrouw, mijnheer,

Als lezer van 'Caert-Thresoor', zult u ongetwijfeld geïnteresseerd zijn in het werk van de 16de-eeuwse stadscartograaf Jacob van Deventer die leefde van 1500 tot 1575. In opdracht van de Spaanse Koning Filips II tekende hij van alle toenmalige Nederlandse steden de plattegronden. Al deze kaarten zijn verzameld in een atlas die vanaf die tijd bewaard wordt in de Nationale Bibliotheek te Madrid. Eindelijk wordt dit werk volledig door Robas gepubliceerd.

Kenmerkend voor de stadsplattegronden zijn de schitterende pastelkleuren, de opvallende details en de grote nauwkeurigheid waarmee Jacob van Deventer zijn werk uitvoerde.

Uniek is ook het perspectief van waaruit hij de steden in hun middeleeuwse omwalling tekende. Bovendien zijn de kaarten van bijna alle steden de oudst bekende stadsplattegronden.

Kortom, het gaat hier werkelijk om uniek en bijzonder waardevol kaartmateriaal.

In de Stedenatlas van Jacob van Deventer wordt tevens van iedere stad een legenda afgebeeld waarop alle belangrijke gebouwen, stadspoorten en het stratenplan staan.

Vanzelfsprekend is er in deze uitgave ook een algemene inleiding over het werk van Van Deventer opgenomen, geschreven door dr. ir. J.C. Visser.

Deze schitterende atlas bevat de 118 Nederlandse stadsplattegronden.

Het boek heeft een formaat van 18 x 16 cm, een omvang van 240 pagina's en is volledig in kleur gedrukt.

De perfect verzorgde uitgave is **in linnen gebonden** en voorzien van goud op de snede rondom, f 189,—.

Ik kijk met grote waardering uit naar uw reactie en teken, met vriendelijke groet,

ROBAS BV
Sebastiaan Rompa



1. Zuid Holland: Brielle; Delft; Dordrecht; Geervliet en Heenvliet; Gorinchem en Woudrichem; Gouda; Den Haag; Leerdam; Asperen en Heukelum; Leiden; Rotterdam; Schiedam; Schoonhoven en Nieuwpoort; Vianen; Vlaardingen.
2. Utrecht: Amersfoort; Montfoort; Oudewater; Rhenen; Utrecht; Woerden; Wijk bij Duurstede; IJsselstein.
3. Noord Holland: Alkmaar en Beverwijk; Amsterdam; Edam; Enkhuizen; Grootebroek; Haarlem; Hoorn; Medemblik; Monnickendam; Naarden; Purmerend; Weesp en Muiden.
4. Friesland: Bolsward; Dokkum; Franeker; Harlingen; Hindeloopen; Leeuwarden; Sloten; Sneek; Staveren; Workum; IJlst.
5. Overijssel, Groningen en Drenthe: Almelo; Delden; Deventer; Enschede; Genemuiden; Goor; Hardenberg; Hasselt; Kampen; Oldenzaal; Ootmarsum; Steenwijk; Vollenhove en Genemuiden; Zwolle; Appingedam; Groningen; Coevorden.
6. Gelderland: Arnhem; Bredevoort; Buren; Culemborg; Doesburg; Doetinchem; Elburg; Groenlo; Harderwijk; Hattem; 's-Heerenberg; Lochem; Nijmegen; Tiel; Wageningen; Zaltbommel; Zutphen; Leerdam, Asperen en Heukelum.
7. Zeeland: Aardenburg; Axel; Brouwershaven; Goes; Hulst; Middelburg en Arnemuiden; Oostburg; Reimerswaal; Sint-Maartensdijk; Sluis; Tholen; Veere; Vlissingen; Westkapelle; Zierikzee.
8. Noord Brabant en Limburg: Bergen op zoom; Eindhoven; Geertruidenberg; Helmond; 's-Hertogenbosch; Heusden; Megen; Zevenbergen; Gorinchem en Woudrichem; Echt; Montfoort; Roermond; Valkenburg; Venlo; Weert.